

Mirzayeva N.J.

«Jahon tarixi» fanidan

o`quv-uslubiy qo`llanma

Guliston

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA-MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

**«Jahon tarixi» fanidan
o`quv-uslubiy qo`llanma**

GULISTON - 2015

Mirzayeva N. «Jahon tarixi» fanidan o'quv-uslubiy qo'llanma.
Guliston, 2015. 45 bet.

Mazkur o'quv-uslubiy qo'llanma «Jahon tarixi» fanining XVII asrning birinchi yarmi – XX asr boshlari davrini o'z ichiga olgan tarixiy voqealarga oid ma'ruzalar matni va atamalardan iborat. O'quv-uslubiy qo'llanmadan akademik litsey va kasbhunar o'quvchilari hamda 5120300 - tarix ta'lim yo'naliishlarida tahsil olayotgan talabalar foydalanishlari mumkin.

Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma Guliston DU O'quv metodik Kengashi tomonidan (24.12.2015 yil) nashrga tavsiya qilingan.

Ma'sul muharrir: L.Qodirova

Taqrizchilar: t.f.d. prof. Sh.Vohidov
t.f.n. D.Sangirova

© Universitet

KIRISH

Ma'lumki, mamlakatimizda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ning birinchi bosqichi (1997-2001 yy.) yakunlanib, ikkinchi bosqichi (2001-2005 yy.)ga o'tildi. O'tgan vaqt mobaynida umumiyl o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim turlari uchun yangi davlat ta'lim standartlari ishlab chiqildi va

tasdiqlandi. O'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish, ularni tayyorlash borasidagi ilmiy-uslubiy, tashkiliy ishlarini hal qilish, uzluksiz ta'lif tizimida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi maqsadlariga yerishishni ta'minlash bugungi kunning dolzarb vazifasi sanaladi.

Taqdim etilayotgan “Jahon tarixi” fanidan o'quv-uslubiy qo'llanma o'qitilayotgan fanlar majmuasiga mos o'quv adabiyotlarining turlaridan biri hisoblanadi. O'quv-uslubiy qo'llanmada berilgan mavzular matnida uchraydigan tarixiy atamalarning izohi alohida izohli lug'atda berilgan. Izohli lug'atda so'zlarninng mohiyatini izohlaydigan, har bir so'zning grammatik, etimologik va stilistik tavsifi berilgan, ularni qo'llashga oid misollar va boshqa ma'lumotlar keltirilgan. Lug'atda atamalar alfavit tartibida joylashtirilgan bo'lib, unda izohlarning yagona tizimi va qo'llanma nashrlari uchun odat bo'lib qolgan shartli qisqartmalardan foydalaniłgan. Atamalarning nomlari katta harflar bilan berilgan.

Bir necha ma'noni anglatuvchi atamalarning tarixga oid ma'nosi bayon etilgan. Bir yo'la bir necha tarixiy ma'noni anglatuvchi atama va tushunchalar bo'lsa, u holda bu ma'nolarning har biri 1,2,3 va shu kabi raqamlar bilan ko'rsatilgan va ular bir-birlaridan nuqtali vergul bilan ajratilgan.

Mazkur o'quv-uslubiy qo'llanmani yaratishda B.Ahmedovning “Тарихдан қисқача изоҳли луғат”I, H.Yu.Bekmuhammedovning “Тарих атамаларининг изоҳли

лугати”, “Қисқача сиёсий лугат”, “Тарих атамаларининг изоҳли лугати” (1978) каби изоҳли lug`atlardan, A.A.Guber, G.F. Kimlarning “Новая история стран Азии и Африки” (1975), mualliflar jamoasi tomonidan yaratilgan “Новая история” (1989), R.F. Farmonov, O.Sodiqovlarning “Jahon tarixi” (2001) ва Sh.Ergashev tomonidan nashrga tayorlangan “Жаҳон тарихи(Янги давр. 1-қисм. XVI-XVIII асрлар)”(2013) darsliklaridan va Internet saytlari ma`lumotlaridan foydalanildi.

Abolitionizm (lot.) – biror qonuni bekor qilishni ko`zda tutuvchi ijtimoiy harakat. 18 asr oxiri va 19 asrning birinchi yarimida AQSH, Fransiya, Angliya va jahondagi boshqa ko`pgina mamlakatlarda, shu jumladan boshqa mamlakatlarda ham qul sotishni ta'qiqlashni, qora tanlilarни qullikdan ozod qilishni talab

etgan ommaviy ijtimoiy harakat. A. harakatida ilg'or ziyolilar, mayda burjuaziya, fermerlar, ishchilar qatnashgan. AQSH da qulchilikni bekor qilish uchun olib borilgan bu kurashda Avraam Linkoln katta rol o'ynagan. A. AQSH da fuqarolar urushini g'oyaviy jihatdan tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 1861-1865 yillarda AQSH ning Shimoliy va Janubiy Shtatlari o'rtasida va Shimoliy Shtatlar g'alabasi bilan tugagan fuqarolar urushidan so'ng qulchilik bekor qilingan.

Absolyutizm (lot.) – mutlaq hokimlik, hokimi mutlaq, mustabid hokimiyat. Hokimiyatni meros tariqasida qo'lga kirituvchi yakka shaxs (imperator, qirol, podsho, xon, sulton, amir va boshqalar)ning cheklanmagan hukumronligiga asoslangan idora usuli, davlat tuzumi.

Agressiya (lot.) – tajovuz, tajovuzkorlik, bosqinchilik, urush ochish, hujum qilish bostirib kirish; bir yoki bir nechta davlatlarning boshqa mamlakatni bosib olish maqsadidagi qurolli hujumi. A. fashistlar Germaniyasining 1939-1940 yillarda Yevropa mamlakatlariga, 1941 yilda SSSRga bostirib kirishi va Isroilning 1966-1967 yillarda arab mamlakatlariga bostirib kirishida ham o'z ifodasini to'la gavdalantirdi.

Adventistlar (lot.) – subbotniklar; protestantlik mazhablaridan biri, mazhab a'zolari kishi hayotining mazmuni va oliy burchi Isoning yer yuziga ikkinchi marta kelishi va parvardigorning ming yillik podsholigi “boshlanish vaqt vaqinlashganini” kutishdan iborat bo'lishi kerak, deb targ'ibot

qiladilar. A. 19 asrning 30 yillarida AQSH da paydo bo`lgan. A. ning markazi Vashington. Rossiyada A. lar Tavriya gubernasida, Kavkaz, Boltiqbo`yi, Sibir xalqlari orasida 19 asrning 80 yillarida paydo bo`ldi. Rossiyada 1908 y. da A. larning mustaqil ittifoqlari tashkil topdi.

Admiralteystvo (a.) – 1)oliy harbiy dengiz boshqarmasi, 2) harbiy kemalar quriladigan va uskunaladigan, ta'mir qilinadigan joy, 3) flotni boshqaruvchi idora; Rossiyada 18-19 asrlarda Voronej, Peterburg, Sevastopol, Nikolayev va Kronshtatda A. bo`lgan; 4) A. kollegiyasi (1718 y.) Dengiz kuchlari vazirligi (1802 y.dan) deb nomlangan.

Ambrazura (fr.) – shinak; yov hujumlaridan saqlanishga mo`ljallangan harbiy istehkom, qal'a devorlaridan miltiq, pulemyot, to`pning og`zini chiqarib otish va kuzatib turish uchun qurilgan mustahkam tuynuk.

Amir ul umaro (a.) – amir ul umaro, oliy amir- Oltin O`rda, Chig`atoy ulusida butun harbiy ishlar uning tasarrufida bo`lgan. Bundan tashqari, A.u.u.ga hukumatning barcha bosh ijroiya idoralari ham bo`ysungan. Temur va temuriylar davrida A.u.u. faqat oliy bosh qo`mondon, ayrim hollarda hukumdorning hudaychisi bo`lgan, 17-19 asrlarda Turkiya va Ozarbayjonda beklar begi.

Antanta (fr.) – “Yurakdan kelishuv”, “Uchlik bitimi”, “Uchlik itifoqi” blok. A. imperialistik davlatlar – Angliya, Fransiya va Rossiyaning harbiy ittifoqi bo`lib, 1904-1907

yillarda Germaniya, Avstriya-Vengriya va Italiya ittifoqiga qarshi paydo bo`lgan edi. Shu bloklarga kirgan imperialistik davlatlar birinchi galda, Germaniya, dunyoni qayta taqsimlashdan manfaatdor edi. Bu birinchi jahon urushiga olib keldi. Imperialistik davlatlar tomonidan birinchi jahon urushi bilan ikkinchi jahon urushi o`rtasida tuzilgan bir qancha ittifoq va bloklarning umumiy nomi. Imperialistik doiralar tomonidan uyushtirilgan Sovet Rossiyasiga qarshi intervensiya (1918-1920)ning barbod bo`lishi va A. ga kirgan davlatlar o`rtasidagi ziddiyatning kuchaya bo`lishi A. ning inqiroziga sabab bo`ldi.

Asketizm (lot) - tuyg'u, istaklarni o'z xohishi bilan cheklash yoki bostirish, jismoniy azoblarni o'z istagi bilan tortish, hayot quvonchlaridan voz kechish.

Ataman (ukr.) – Davlat hokimiyatiga qaram bo`lmagan harbiy bo`linma (ba'zan qaroqchilar to'dasi); qurollangan kazaklar harbiy bo`linmasi boshlig'i; qo'shin yoki qurolli harbiy bo`linmaning farmoyishlar beruvchi asosiy boshlig'i; kazak qo'shinlarida saylab qo'yilgan yoki tayinlangan harbiy va ma'muriy boshliqlarning unvoni; xalq qo'zg'olonlarining boshliqlari ham A. deb atalgan. (S. Razin, A. Bulavin, I.Bolotnikov va boshqalar.) Fuqarolar urushi yillarida oq gvardiyachi va bosqinchi otryadlarning boshliqlari o'zlarini A. deb yuritganlar.

Audiensiya (lot.) — davlat va jamoat arboblari tomonidan chet el diplomatik vakillarini rasmiy qabul marosimi; imperator,

qirol, xon, knyaz kabi hukmdorlarning yoki baland martabali mansabdorlarning biror shaxsni rasmiy qabul qilish marosimi, bu atama Rossiyada Pyotr I zamonidan e'tiboran qo'llana boshlangan. Xalqaro huquqda A. — davlat boshlig'ining diplomatik vakilni qabul qilishi. Venada 1815 yilda qabul qilingan reglamentga ko`ra, faqat muxtor elchigina A. so'rashga haqli. Muvaqqat elchi muvaqqat ishlar vakili va boshqa darajadagi diplomatlar A. haqida shu davlat tashqi ishlar vaziri orqali iltimos qila oladi.

Afandi (turk) - Usmoniyalar imperiyasida muomala shakli bo`lib, ruhoniy va mansabdor shaxslarga nisbatan tatbiq egilgan. Hozirgi Turkiyada “janob” ma'nosida saqlanib qolgan.

Barbarlar – Mag`rib (Shimoliy Afrika) ning tub joy aholisining nomi.

Barrikada (fr.) — ko`chaband, to`sinq ko`cha; ko`prik va tog` yo`llarida – yog`och, tuproq to`ldirilgan qoplar, qulatilgan daraxt va boshqa narsalardan yasalgan sun'iy to`sinq. B. juda qadimdan ma'lum. 1365 y. Samarqandda sarbadorlar tomonidan bosqinchi mo`g`ullarga qarshi, 13—14 - asrlarda Moskva, Ryazan, Vladimir va boshqa shaharlarda chet elliklar tajovuzidan mudofaa qilish uchun B. qurilgan. Ikkinchi jahon urushida temir-beton va turli bloklardan qurilgan. B. lar fashist gazandalari bilan kurashda qo'l kelgan.

Batik – faqat Yava orolida to`qiladigan maxsus mato.

Barokko (it.) – mo’jizaviy, ajoyib; XVI–XVIII asrning o’rtalarida Evropa mamlakatlaridagi san’at, arxitektura, adabiyot va musiqada keng tarqalgan yo’nalish.

Barshchina (rus) - feodal rentasining bir ko`rinishi. Ishlab berish majburiyati feodal tartiblar isloh qilingan XVII-XIX asrlarda, yer egaligini xususiylashtirish sharoitida bekor qilingan.

Bastiliya (fr.) — Parij shahrining shimoliy ostonalarini qo`riqlab turish uchun 1370—1382 yilda barpo etilgan qal'a. 16-asr oxiridan boshlab B. da siyosiy mahbuslar saqlanadigan qamoqxona joylashgan. 1789 y. 14 iyulda fransuz burjua inqilobi boshlangan kuni qo`zg`alonchilar B. ga hujum qilib, uni ishg`ol etadilar, garnizoning bir qismini qirib tashlaydilar, hamda mahbuslarni ozod qiladilar. 1780 y. B. bo`lib tashlanib, o`rnida barpo etilgan maydon Bastiliya xiyoboni deb atalgan va parijliklarning sayrgohiga aylangan.

Bastion (fr.) — mustahkam qo`rg`on. Atrofi besh burchak shaklida mustahkam devor bilan o’ralgan harbiy istehkom. B. da zambaraklarni o`rnatish uchun maxsus ko`tarmalar qurilgan.

Bironchilik - Rossiyada Anna Ivanovna podsholigi vaqtida (1730— 1740) unint favoriti Boltiq bo`yi nemis dvoryani E.I.Biron nomi bilan bog`liq reaksiyon rejim. Rasmiy mansabga ega bo`lmagan B. mamlakat xalq xo`jaligi va siyosatining hamma sohalarida nemis zo`ravonligiga keng yo`l ochib bergen edi. Bu davr saroydagi haddan tashqari isrofgarchilik,

xazinaning ajnabiylar tamonidan talanishi, Rossiya xalqlarining shavqatsiz ekspluatatsiya qilinishi, joususlik, xalq xo`jaligining barcha tarmoqlarini izdan chiqishi bilan xarakterlanadi. B. mamlakatni boshi berk ko`chaga olib kirganligi rus dvoryanlarining qattiq noroziligidagi sabab bo`ldi. Natijada 1741 yili saroy to`ntarishi ro`y berdi va Pyogr I ning qizi Elizaveta Petrovna hokimiyatni qo`lga olishi bilan B. ga barham berildi.

Blankizm — 19 - asr fransuz sotsialistik harakatidagi oqim; B. mashhur fransuz burjua siyosiy arbobi, xayoliy sotsialist Lun Ogyust Blanki (1805—1881) faoliyati bilan bog`liq. Blankistlar bir guruh inqilobiy fitnachilar niig hokimiyatni qo`lga olishlari, inqilobiy diktatura o`rnatishlari bilan kapitalistik ekspluatatsiyani tugatish mumkin deb hisoblar edilar.

Bog'dixon - Manchjuriya, Mo'g'iliston, Tuva, Oltoy va Buryatiyada oliy diniy unvon, 1911 yilgacha Sin sulolasidan bo`lgan Xitoy imperatorlari ham shu unvonga ega bo`lishgan.

Boykot (ingl.) – Ch.K.Boykot nomidan olingan. 1) nafrat e'lon qilish, munosabatni uzish, ayrim shaxsni, muassasani muntazam inkor etish yo`li bilan unga qarshi tashkiliy ravishda olib boriladigan ijtimoiy kurash usuli, biror shaxs, tashkilot yoki davlat bilan aloqani tamoman (yoki qisman) uzishi; 2) kapitalistik mamlakatlarda korxonani boykot qilish — kurash shakllaridan biri; 3) davlatlararo munosabatda import va eksport mollariga embargo elon qilish; 4) ishtirok etishdan bosh tortish.

Bonapartizm — Napoleon Bonapart nomi bilan bog`liq. Yirik burjuaziyaniig harbiylar va reaksiyon kayfiyatdagi dehqonlarga suyanuvchi aksilinqilobiy diktaturasi — birinchi marta Fransiyada 1789—1794 yillardagi burjua inqilobidan keyin Napoleon Bonapart diktaturasi o`rnatilgan vaqtida vujudga kelgan.

Bosh magistrat - B. m. Pyotr I tomonidan 1720 yilda tashkil etilgan muassasa bo`lib, bevosita podshoga va Senatga bo`ysungan, uning tepasida dvoryanlardan oberprezident turgan. Magistrat boshqarmasi tarkibiga eng yirik savdogarlardan bo`lgan burgomistrlar va ratsgerlar kirgan. Joylarda shahar magistratlari tuzilgan. B. m. shahar magistratlariga rahbarlik qilgan va sudlar hukmi ustidan tushgan arizalarni ko`rgan. Savdo, hunarmandchilik va shaharlikning yuridik ishlari B. m. ixtiyorida bo`lgan.

Bosh shtab — oliy harbiy boshqarmalardan biri. Jumladan, quruqlikdagi qo`shinlar, harbiy havo qo`shinlari va raketa qo`shinlari, harbiy dengiz va shu kabilarning Bosh shtablari. B. sh. qo`shin turlarining jangovor tayyorgarligiga va harbiy ta'limiga rahbarlik qiladi. B. sh. Bosh qo`mondonga bo`ysunadi.

Bryumer (fr.) — tuman, yog`ingarchilik oyi; 1793—95 y. Fransiyada konvent tomonidan joriy etilgan yangi kalendarga muvofiq, yilning ikkinchi oyi (22—24 oktyabr, 20—23 noyabr).

Bundesrat (nem.) — 1) Germaniya imperiyasi (1871—1918) parlamentining yuqori palatasi. Germaniya tarkibiga kirgan german davlatlari kengashi; 2) Avstriyada parlamentning yuqori palatasi bo`lib, respublika provinsiyalarining qonun charuvchi organlar vakillaridan tashkil topgan; 3) Shveysariyada Ittifoq kengashi tomonidan uch yilga saylanadigan yetti kishidan iborat ijro etuvchi hokimiyat organi; 4) GFR ning ikki palatali parlamenti palatalaridan biri.

Burmistr (nem.) — Rossiya imperiyasida krepostnoy huquqi davrida pomeshchik tomonidan dehqonlar ustidan qo`yilgan qishloqda tartib saqlash, dehqonlar o`z majburiyatlarini bajarayotganligini nazorat etuvchi ishonchli oqsoqol; 1861 yilgi islohotdan so`ng eng katta volostlarda oqsoqol.

Busido (yap.) – jangchi yo`li; Yaponiyada samuraylarning axloq kodeksi, dzenbuddizm va sintoizmning tamoyillariga asoslangan. **Bufer (ingl.)** — katta davlatlar hududlari o`rtasida joylashgan kichkina, harbiy va siyosiy jihatdan zaif oraliq yoki o`rtaliq davlot.

Buyuk vazir — vaziri a'lam, keyinroq sadri a'zam. Turkiya sultonligida hukumat boshlig`i hisoblangan va sulton nomidan farmonlarni e'lon qilgan, sulh shartnomalariga imzo chekkan. 1876 yildan boshlab B. v. vazirlar kengashi raisi. 1922 yilda sultonlik bilan birga B. v. mansabi ham tugatiladi.

Velikash (serb.-xor.) — katta amaldor, mansabdor, akobir; 1) feodalizm davrida Xorvatiyada feodal zodagonlar; 2) 19 asrning 30- 60- yillarida Serbiyada V. velikoposednik deb nomlangan katta yer egasi ma'nosida qo'llangan. 1804—1813 va 1815 yy. milliy-ozodlik harakatida qo`zg`olonchilar otryadlariga boshchilik qilgan voyevodalar ham V. deb atalgan va shunday yerlarni egallab olgan; 3) 19- asrning 40-50 yillarida V. hokimiyatni qo`lda saqlab turgan hukumron sinf, reaksiyon guruh.

Verxovniklar — Pyotr 1 ning birinchi vorisi malika Ekaterina Alekseyevna zamonida Rossiyada (1726—1730) mavjud bo`lgan Oliy maxfiy kengash a'zolari; unga Pyotr 1 ning safdoshlari (A. D. Menshikov, F.M.Apraksin, G.I.Golovkin, A.M.Osterman, A.P.Tolstoy, qadimiy asl zodagonlardan D.M.Golitsin, gertsog Karl Golishtinskiy) ham kiritilgan. Oliy maxfiy kengash kengashuvchi organ bo`lsa-da, muhim davlat masalalarini hal etgan. OMK samoderjavieni cheklashga uringan, ammo Anna Ioanovna uni tarqatib yuborgan.

Veto (lot.) – (ma'n etaman, taqiqlayman) ta'qiq, ta'qiqlash, ma'n qilish, kapitalistik mamlakatlarda biror organ tomonidan boshqa organ qarorining amalga oshirilishiga to`sinqinlik qilish uchun tamomila yoki shartli ravishda taqiqlab qo'yish. V. huquqi kurashuvchi guruhralar yoki ijtimoiy guruhralar o'rtasidagi ma'lum guruh yoki ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini ta'minlash uchun o'zaro bitimga kelishish lozimligi tufayli vujudga kelgan.

Viglar (shotl.) – 17-19 asrlarda Angliyada savdo-sotiq va moliya burjuaziyasi va burjualashgan feodal aristokratiyasining bir qismi manfaatlarini ifodalovchi siyosiy firqa bo`lib, hozirgi liberallar partiyasi undan kelib chiqqan. V. Angliyaning mustamlakachilik siyosatini qo`llab-quvvatlagan. V. 1688—1689 y. da davlat to`natarishi natijasida hokimiyatni qo`lga kiritib, parlament hukmronligini o`rnatdi. Savdo va sanoat burjuaziyasi manfaati uchui parlament islohati o`tkazdi (1832), chartistlar harakatini bostirishga urindi, 19- asr o`rtalarida ayrim siyosiy guruhlar bilan birlashib, liberallar partiyasiga aylandi.

Voyevodlik – askarboshilik, hokimlik. 1) voyevoda tomonidan boshqariladigan viloyat; 2) Litva va Polshada V. voyevoda tamonidan boshqarilgan ma'muriy okrug; 3) Xalq Polshasida V. ayrim ma'muriy territoriyalar - bo`linma bo`lib, unda Rada Narodova davlat organining mahalliy organi hisoblanadi.

Volost - qadimgi Rusda knyaz tassarufidagi uncha katta bo`lmagan hudud. 1930 yilgacha bir necha qishloqni o`z ichiga olgan ma'muriy birlik. O'rta Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingandan keyin, V. bu yerda ham joriy etilgan edi. 1928-1930 yillarda uyezd-volost sistemasi rayon bilan almashtirilgan.

Gomsted (ing.)-tomorqa yer, yer bo`lagi, AQSHda fermerlar yerining nomi. Mustamlakachilarga imtiyoz bilan berilgan.

Greynjer (it.) – fermer; 1867 y.da fermerlar greynjerlar ligasini tuzganlar. AQSH da qishloq xo`jaligi bilimlarini

targ`ibot qilganlar va qishloq xo`jaligi mahsulotlari daromadidan olinadigan soliqni kamaytirish uchun harakat qilganlar.

Gugenotlar (fr., nem.)- ittifoqchi; XVI–XVIII asrlarda Frantsiyada protestant-kalvinistlar shunday deb atalgan. **Davlat departamenti** — AQSH da tashqi ishlar vazirligining rasmiy nomi. 1789 y. da kongress qarori bilan tuzilgan davlat kotibi boshqaradigan tashqi ishlar muassasasi. Departamentlar ichida D. d. birinchi o`rinda turadi. D. d. ning boshlig`i davlat kotibi prezident va vitse-prezidentdan keyingi mansabdar shaxs hisoblanadi. Davlat kotibining besh o`rinbosari bo`ladi, ulardan ikkitasi tashqi iqtisodiy siyosat masalalari bilan shug`ullanuvchi departamentni idora etadi, uning tashqi missiyalarini nazorat qiladi, yana ikkitasi axborot yoki targ`ibot ishlarini olib boradi va D. d. bilan kongress o`rtasidagi aloqa ishlari bilan shug`ullanadi va xokazo.

Davlat dehqonlari - 18-19-asrlarda Rossiyada dehqonlarning davlat yerida ishlovchi, natura yoki pul bilan soliq to`lab turuvchi alohida tabaqasi. 1866 yilgi qonunga ko`ra, D. d. umumiyl qishloq boshqarmasiga bo`ysindirilib, “yakka xo`jalik dehqon” deb ataladigan bo`lgan.

Davlat dumasi — Rossiya samoderjaviyasi tomonidan 1905 —1907 yillardagi voqealar ta`zyiqi ostida (1905 y. 17 oktabr manfesti asosida) chorizmning siyosiy hokimiyatni tamomila o`z qo`lida saqlab qolgan holda, burjuaziya bilan itifoq tuzish va mamlakatni burjuaziya monarxiyasi yo`liga solib yuborish uchun

tashkil etilgan, cheklangan huquqli vakillik, qonun chiqaruvchi muassasasi, D. d. (1906—1907 y.) ga saylov ko`p pog`onali bo`lib teng huquqli bo`lmagan to`rt kuriya (yer egalari, shaharliklar, dehqonlar, ishchilar kuriyalari) bo`yicha o`tkazilgan. Mamlakat aholisiniig yarmidan ko`pi saylov huquqidan mahrum qilingan. D. d. 1907 y. 3 iyun qonuni asosida chaqirilib, bunda pomeshchik va yirik burjuaziya vakillari ko`paytirilgani holda, ishchi va dehqon, mayda millatlar vakillarining soni yanada ko`paytirildi. D. d. rasman 1917 y. 19 oktyabirda tarqatildi.

Davlat kotibi – Yevropa va Amerikaning bir qancha davlatlarida oliy davlat amaldorining mansabi, jumladan, AQSH da davlat departamentining boshlig`i - tashqi ishlar vaziri, Buyuk Britaniyada - ayrim boshqarmalarning boshlig`i, Belgiyada - amalda Bosh vazir o`rinbosari. Rossiyada - davlat kanselyariyasinnng boshlig`i, Davlat sovetida ish yurituvchi organ.

“Davomli parlament” – majlisi uzoqga cho`zilgan parlament - Angliya qiroli Karl I Styuart tomonidai chaqirilgan parlament muttasil 12 yil (1640—1652 yy.) majlis qilib turgan. Bu parlament vaqtida boshlangan ingliz burjua inqilobining qonun chiqaruvchi organiga aylangan edi.

Dalay-lama (mo`g`.) – (dalay - donishmand, lama — din peshvosi) 16- asrdan boshlab Tibetda eng oliy ruhoniyga berilgan unvon; lamalar cherkovining oliy boshlig`i; bu unvонни

1578 yili mo`g`il xoni Oltinxon Tibetdagi G`alug`-ba sektasining 3-boshlig`i Sodnam Jamso (1543—1588) ga mo`g`ullar orasida buddizmni tarqatganligi uchun bergen. 16- asrdan boshlab lamalar cherkovining oliv boshlig`i, 17- asrdan boshlab Tibetning teokratik hokimi. 1959 y. da Tibetda Xitoyga qarshi uyushtirilgan qurolli qo`zg`ondan so`ng D. I. Hindistonga ketgan.

Dekabristlar – rus dvoryan inqilobchilari, chor samoderjaviyesiga qarshi qurolli qo`zg`olon ko`tarib chiqqanlar (1825 y. 14 dekabr). D. lar dvoryanlar tabaqasiga mansub bo`lib, 1812 yilgi Vatan urushiniig qatnashchilari, o`z davrining eng ilg`or va ma'lumotli kishilar edi. Rossiyada feodal-krepostnoylik tuzumi tanglikka uchragan va snifiy kurash keskinlashgan sharoitda bo`lajak D. larning dunyoqarashlari shakllandi. D. larning birinchi yashirin siyosiy tashkiloti “Najot ittifoqi” 1816 y. da Peterburgda tashkil topdi. Ko`p o`tmay uning o`rnini “Farog`at ittifoqi” egalladi. 1818 y. da Ukrainianada polkovnik P.I.Pestel boshchiligida “Janubiy jamiyat”, N. M.Muravyov va K.F.Rileev boshchiligida Peterburgda “Shimoliy jamiyat”, 1823 y. da Ukrainianada “Birlashgan slavyanlar jamiyat” vujudga keldi. Bu jamiyatlarning a'zolari krepostnoy huquq va samoderjaviyen yo`qotishni talab qilib chiqdilar. D. larning Shimoliy jamiyat tashabbusni o`z qo`liga olib, qo`zg`olon boshlashga qaror qiladi. 1825 y. 14 dekabrda Peterburgning Senat maydoniga keltirilgan harbiy qismlar yangi podsho

Nikolay I ga qasamyod qilishdan bosh tortdilar. Biroq, D. larning qat'yatsizligi, xalq ommasidan ajralganligi qo`zg`oltonni mag`lubiyatga olib keldi. Janubiy jamiyat tomonidan Chernigov polkida ko`tarilgan qo`zg`olon (1825 y. 29 dekabrdan 1826 y. 3 yanvargacha) ham tor-mor keltirildi. D. ning besh atoqli rahbari — P.I.Pestel, S.I.Murav'yov-Apostol, M.P.Bestujev-Ryumin, P.G.Kaxovskiy va K.F.Rileev osildi, 579 kishi (ulardan 79 foizi harbiylar) sudga berildi. 100 dan ortiq kishi Sibirga surgun qilindi. D.larning podshoga qarshi kurashlari Rossiyada inqilobiy harakatlarning rivojlanishiga olib keldi.

Dekadentlik (fr.) – 19- asr oxiri – 20- asr boshlarida burjua madaniyatidagi inqiroz, umidsizlik kayfiyati, tushkunlik, o`ta shaxsiyatparastlik bilan xarakterlanuvchi hodisaning umumiy nomi. Dekadentlar siyosiy va fuqarolik mavzularidan bosh tortdilar, sinfiy kurashning har qanday shaklini rad etdilar, sinfiy kurashda qatnashini “meshchanlik” va qo`pol intilish deb hisobladilar.

Desyatina (rus)- 1) aholi daromadining o`ndan bir qismi miqdorida cherkov foydasiga mahsulot bilan olinadigan soliq, 18-19 asrlarda tugatilgan; 2) Rossiyada 15 asrnining oxirlaridan qo`llanilgan yer o`lchovi birligi, 800 dan 1000 kv.sajen sathni bildiruvchi yer o`lchovi.

Demilitarizatsiya (lot.) – xalqaro huquqda bekor qilish va harbiy qurotsizlantirish, biror davlat yoki uning hududining bir qismida qurolli kuchlarni, harbiy istehkomlarni, harbiy sanoatni

butunlay yoki qisman yo`qotish, harbiy istehkom qurishni, harbiy sanoatni, qurolli kuchlar saqlashni (jamoatchilik tartibini saqlash uchun zarur bo`lgan cheklangan miqdordagi harbiy kuchlardan tashqari) ma'n qilish choralar haqida davlatlar orasidagi kelishuv.

Denshchik (rus.) – 1917 y. gacha rus armiyasida ofitser yoki mansabdorning shaxsiy xizmatini qiladigan soldat, xizmatkor. Pyotr I nint ba'zi mulozimlariga D. unvoni berilgan, ularga maxsus diplomatik va harbiy topshiriqlar berib turilgan. A.B.Baturlin, A.D.Menshikov, P.I.Yagujinskiy, A.I.Rumyansevlar Pyotr I nnng denshchigi bo`lganlar, keyinchalik ular yuqori darajali davlat arboblari bo`lib qolishgan. D. tartibi ayrim kapitalistik davlatlarning armiyasida hozir ham saqlanmoqda.

Diggerlar (ing.) - qazuvchilar; Angliyada livellerlar harakatidan ajralib chiqqan inqilobi demokratiyaning o'ta o'ng qanoti. Ijtimoiy tarkibini ishsizlar, mardikorlar, o'ta qashshoq dehqonlar tashkil etgan. Yetakchisi lankashirlik savdogarning o'g'li Jerard Uinstenli. 1649 yildan mulkiy tenglik o'rnatish, yerni umumlashtirish, jamoaviy mehnat, ekspluatatsiyani yo'q qilish kabi talablar bilan chiqa boshlashgan. 1650 yilning bahorida diggerlar harakati bostirilgan.

Dexristianizatsiya (lat) — fransuz burjua inqilobi davrida 1793 y. sentyabr oxiridan boshlab yakobinchilar blokining so'l guruhi — eberchilar va boshqalar boshchiligidagi aksilinqilobi va

ruhoniylarga qarshi kurashning o`ziga xos ifodasi edi. D. katolik cherkoiga qarshi harakat. D. xalq, asosan shaharliklarning ruhoniylar reaksiyasi kirdikorlaridan darg`azabligini ifodasi edi. Bu kurash katolik urf-odatlarini bajarishdan bosh tortish, cherkovlarni bekitish, ulardagi qimmatbaho narsalarni va qo`ng`iroqlarni mudofa ehtiyojlari uchun tortib olish shaklida namoyon bo`lib, katolik cherkovi o`rniga majburiy ravishda inqilobiy-ratsionalizatorlik “aql kulti” joriy etilgan. Bu esa diniy e'tiqodlarga amal qiluvchi dehqonlarda norozilik tug`dirgan. Shu munosabat bilan Konvent 1793 y. dekabrda din erkinligiga qarshi har qanday harakat yoki qo`rqitish usullarini ma'n etuvchi hamda D. faoliyatini qoralovchi dekret qabul qilgan.

Direktoriya (lot.-fr.) - boshqarish, rahbarlik qilish; 1) 1795–1799 yillarda burjua Fransiyasida davlat hokimiyatining rahbarlik organi. D. termidor konventidan boshlab Napoleon Bonapartning davlat to`ntarishigacha bo`lgan davrni o`z ichiga olgan. D. yirik burjuaziya manfaatlarini himoya qilgan. 1799 y. 18-bryumer (9 noyabr) aksilinqilobiy davlat to`ntarishi natijasida D. ag`darilib Napoleon Bonapart harbiy diktaturasi vujudga kelgan. Napoleon fransuz inqilobining faqat yirik burjuaziyaga foydali bo`lgan tomonlarinigina saqlab qolgan; 2) D.–Beshlar kengashi – A.F.Kerenskiy boshliq Vaqtli hukumat 1917 y. 1 sentabrida Rossiyani respublika deb e`lon qildi, koalitsion hukumat tuzilishi bilan D. faoliyati to`xtadi. 3) 1918 y. 14 noyabrida mayda burjua partiyalarining rahbarlari tomonidan

Ukrainada ingliz va fransuz okkupatsiyasini niqoblash uchun tuzulgan chet el imperialistlari agentlari Binnichenko va Petlyura boshliq aksilinqilobiy burjua-millatchilik hukumat.

Doj (ital.) — o'rta asrlarda Venetsiya (7-asr oxiridan 18-asr oxirigacha) va Genuya (14-asrdan 18-asrgacha) respublikalarida umrbod saylab qo'yiladigan davlat boshlig'i; Venetsiyada dastab (7-asrda) D. deyarli cheklanmagan hokim bo'lib, 12 asrning ikkinchi yarmidan boshtagan, shahar zodagonlari, "Katta" va "Kichik" kengashlar, "O'nlar kengashi" tomonidan cheklangan bo'lsa ham, ancha keng vakolatdan foydalangan. D. qurolli kuchlar qo'mondoni bo'lib, hokimiyatni o'z qo'lida tutgan. Genuyada D. mansabi uncha katta ahamiyatga ega bo'limgan. Venetsiyada ham 1797 y. da bu yarlarni fransuzlar bosib olgach, D. lavozimi tugatilgan. Venetsiya doji; doj saroyi.

Doktrina (lot) — o'rgatish, ta'limot; ilmiy yoki falsafiy nazariya, siyosiy sistema; qarashlar, tamoyillar tizimi; asosiy yo'l-yo'riqni ifoda etuvchi formula.

Dominion (lot.) – (mulk, hokimiyat, egalik qilish) 20-asr o'rtalarigacha Buyuk Britaniya imperiyasi sostaviga kirgan barcha hududlarga nisbatan qo'llanilgan atama. 1867 y. gi Kanada konferensiyasidan keyin D. Buyuk Britaniya imperiyasining o'zi idora qilinadigan yarim mustaqil davlatlarni anglatadigan atama. Kanada (1867 y. dan), Avstraliya Ittifoqi (1901), Yangi Zelandiya (1907), Janubiy Afrika Ittifoqi (1910), Nyufaundlend (1917), Irlandiya (1921), Hindiston, Pokiston,

Shri Lanka Buyuk Britaniyaning D. lariga aylangan. 1931 yilgi Vestminster statusi (nizomi) asosida D. lar mustaqil deb e'lon qilingan bo`lsalar-da, lekin ikkinchi jahon urushiga qadar ular tashqi siyosat sohasida metropoliya (Angliya) qo'l ostida bo`lganlar. Angliya bilan D. lar o`rtasidagi munosabatlar ularni bnr-biriga yuborib turadigan yuqori martabali komissarlari orqali amalga oshiriladi. Angliya hukumati ma'lum vaqtda imperiya konferentsiyasiin chaqiradi, unda inglnz hukumat rahbarlari va D. bosh vazirlari qatnashadi. Bu yig`inda xalqaro masalalarda D. lar qanday yo'l tutishlari hal etiladi. Odatda D.ga general-gubernator boshchilik qiladi. D.larda ijro etuvchi hokimiyat partiyalar tamonidan tuzilgan hukumat qo'lida bo`ladi. D. parlament saylab qo'yadigan quyi palata (Avstraliya) va ko`pincha general-gubernator tomonidan tayinlanadigan (Kanada va Yangi Zelandiya) yuqori palatadan iborat bo`ladi. Xalqaro masalalarda D.lar mustaqil davlat kabi ish ko`radi. Ularning chet mamlakatlarda diplomatik vakillari bo`ladi, turli xalqaro tashkilotlarda qatnashadilar, xalqaro bitimlar tuzadilar va o`z qurolli kuchlariga ega bo`ladilar. 20-asrning 40-yillari oxiridan boshlab D. atamasi o`rniga millatlar hamkorligi atamasi ishlatila boshlandi.

Drednout – 1906 y.dan boshlab Angliyada qurila boshlangan yirik harbiy kemalar bo`lib, ikkinchi nomi “qo`rqmas” dir.

Yosh turklar – 1889 y.da tashkil etilgan turk burjua-pomeshchik millatchilik partiyasi. “Ittihod va taraqqiyot” partiyasi a'zolarining yevropacha nomi. 1908 y.dagi burjua inqilobi natijasida Yo.t.lar hokimiyat tepasiga keldilar, panturkistik siyosat yurgizdilar. Birinchi jahon urushida Turkiya mag`lubiyatga uchragach, Yo.t. partiyasi tugab ketdi (1918 y.)

Jandarmeriya (fr.) – mamlakat va armiyada ichki xavfsizlikni ta'minlovchi politsiyaning harbiy bo'linmalari; yashirin politsiyaning bir turi. J. birinchi marta Fransiyada 1791 y. da ichki tartibni nazorat qilish uchun tashkil etilgan. J. ning asosiy vazifasi – demokratik harakatlarni shafqatsizlik bilan bostirish. Ko`p sonli fashist to`plari (AQSH da – Amerika legioni, Fransiyada – “Ommaviy tashkilot”, Angliyada – Mosli, bundan tashqari Angliyada Irlandiyadagi milliy ozodlik harakatiga qarshi 1930 yilda tuzilgan maxsus J. bor. Taraqqiyparvar arboblarni, ish tashlagan ishchilarni sudsiz vahshiyona jazolash, kaltaklash va qatl qilish – J. ning ish usullaridandir. Podsho Rossiyasida dekabristlar qo`zg`oloni bostirilganidan keyin J. kreposnoy huquq va podsho hokimiyatiga qarshi inqilobiy harakatga, ilg`or jamoat arboblariga qarshi kurashish maqsadida tuzilgan. J. hamma va har qanday qabih vositalarni ishga solib ezilgan sinflarning revolyuttsion harakatini bostirish, rus jamiyatidagi ilg`or an'analarni bo`g`ish bilan shug`ullangan. 1878 y. da chiqarilgan qonun J. politsiyasiga istalgan vaqtda zavodlar, fabrikalar va

boshqa joylarda tintuv o`tkazish va lozim ko`rilgan kishilarni qamash huquqini bergan. 1830 y. da Uchinchi bo`lim tugatilib, J. politsiyasining vazifasi politsiya departamentiga yuklatilgan. J. ga sheflik qilish vazifasi ichki ishlar vazirligi ixtiyoriga o`tgan.

Jetri (ing.) – Angliyada kapitalistik munosabatlar vujudga kelishi bilan shakllangan mulkdor tabaqa, yangi zodagon.

Jirondachilar (fr.) – 18 – asr oxiridagi fransuz burjua inqilobi davrida katta yer egalari hamda savdo va sanoat burjuaziyasidan tashkil topgan siyosiy partiya. Inqilobning dastlabki davrida J. yakobinchilar va boshqa inqilobiy kuchlar bilan birgalikda mutlaq monarxiyaga qarshi chiqqan, 1792 y. da yakobinchilardan ajralib, ularga qarshi murosasiz kurashda hamda J.P.Maratni o`ldirishda ishtirok etgan. J. 1794 termidor to`ntarishidan so`ng aksilinqilobning jangovor kuchiga aylangan. 1791 y. gi Qonun chiqaruvchi majlisda asosiy o`rinni egallagan vakillarning ko`pchiligi Jironda departamentidan bo`lgani uchun shunday nom olgan.

Jogirdor (fors.) – J. egasi – jogirdorlar asosan musilmonlar bo`lib, yer egalari yuqori tabaqasiga mansub kishilar edi. Hindiston respublikasida 20 asrning 50 yillarida o`tkazilgan islohatlar natijasida J. yerlarining talaygina qismi davlat foydasiga musodara qilingan.

Jon solig`i – 1) arab xalifaligida musulmon bo`lmagan erkin aholidan jon boshiga olinadigan soliq; 2) Rossiyada 1722 y.da Pyotr I tomonidan armiya ta'minoti uchun joriy etilgan soliq. J.s.

dan dvoryanlar bilan ruhoniylar ozod etilganlar. Bora-bora J.s. odatdagি soliqga aylanib, 1887 y. (Sibirda 1899 y.) bekor qilingan.

Imperator (lot.) – hukim dor; ayrim monarxlarning qirol yoki podshoga nisbatan yuqori martaba hisoblangan oliy monarxlik unvonlari. Dastlab qadimgi Rimda sarkardalarga qo`lga kiritilgan g`alabalari uchun senat tomonidan beriladigan faxriy unvon. Oktavian Avgustdan boshlab (er.av. 63-y.dan yeramizning 14- y. gacha), ya'ni respublika tugab, monarxiya o`rnatilganidan boshlab I. Rim davlat boshlig`ining avlodan-avlodga ko`chuvchi unvoni. G`arbiy Rim imperiyasi qulaganidan so`ng (476 y.) I. unvoni Sharqiy Rim imperiyasida saqlangan. 800-y. da Buyuk Karl o`zini Rim I. deb e'lon qilgan.

Immigratsiya (lot.) – ko`chirilib yuborilgan – muhojirlik. Bir mamlakatga boshqa mamlakat fuqarolarining vaqtincha yoki doimiy yashash uchun kelib joylashishi. I. ko`pincha siyosiy yoki iqtisodiy xarakterda bo`ladi. Dunyoning ko`pchilik mamlakatlarida maxsus muhojirlik nizomi mavjud bo`lib, I. lar shu asosda boshqariladi.

Immigrant (lot.) – muhojir; o`z mamlakatidan boshqa mamlakatga ketib yashovchi shaxs.

Immunitet (lot.) – O`rta asrlarda G`arbiy Yevropada feodalning muayyan hududda ayrim vazifalarni bajarish huquqi; I. qaram dehqonlarni g`ayri iqtisodiy usul bilan majbur etish va ularni krepostnoyga aylantirish usullaridan biri.

Independentlar (ingl.) – mustaqillar; 17-asrda ingliz burjua inqilobi davrida Oliver Kromvel (1599-1658) rahbarligida vujudga kelib, o'rta savdo-sanoat burjuaziyasi va burjualashayotgan dvoryanlarning o'rta tabaqasi manfaatlarini ifodalovchi siyosiy partiya. I.lar 1649-1660 y.larda hokimiyatni o'z qo'llarida tutganlar.

Ispravnik (rus.) – Rossiya imperiyasida 1862 yildan 1917 yilgacha gubernator tomonidan tayinlab qo'yilgan uyezd boshlig'i.

Iyul monarxiyasi – Fransiya tarixida Restavratsiya tugagach 1830yilgi iyul inqilobidan boshlab, 1848 y. fevral inqilobigacha bo'lган davr. I. M. qirol Lui Filipp zamonida mamlakatda burjuaziya emas, balki uning bir fraksiyasi – savdo-sanoat va bank burjuaziyasi hukumronlik qildi.

Iyul ordonanslari – (fr.) – 1830 y. 25 iyulda Fransuz qiroli Karl va knyaz J. Polinyak boshchiligidagi hukumat a'zolari tomonidan e'lon qilingan oltin farmon. I.o. da mamlakatda yarim absolyut tartibni va yirik yer egalarining cheklanmagan hukumronligini o'rnatish ko'zda tutilgan edi. I.o. saroy dvoryanlari yuqori tabaqasining davlat to'ntarishi qilishi davridagi urinishlar edi. Bu harakat xalq ommasining qarshiligiga uchradi, natijada 1830 y. iyul inqilobi sodir bo'ldi.

Kavalergardlar (fr.) – chavandoz va soqchi; Rossiyada alohida tantanalarida podsho va uning xonadon a'zolarini

qo`riqlovchi faxriy soqchilar; K. 1724 y.da Pyotr I tomonidan otliq askarlar qismining bir turi sifatida tashkil etilgan.

Kadetlar (konstitutsion-demokratik partiya) – partiyaning rasmiy nomi; Rossiyada liberal-monarhistik burjuaziyaning asosiy siyosiy partiyasi bo`lib, 1905 y. oktabrida tashkil topgan. K. lar rahbari P.I.Milyukov, A.I.Shingrayov, V.D.Nabokovlar Rossiyada podsho hokimiyatini konstitutsiyali va parlamentli monarxiya shaklida saqlab qolish tarafdori edi. Sovet hukumatining 1917 y. 28 noyabr (11dekabr) dekretida K. lar partiyasi qonundan tashqari va xalq dushmanlari deb e'lon qilingan.

Kalmar uniyasi - 1397 yili Shvetsiyaning Kalmar shahrida Daniya, Shvetsiya, Norvegiya o`rtasida abadiy birlik to`g`risida tuzilgan akt. Daniya qiroli Erik Pomeranskiy uch davlatning qiroli deb e'lon qilingan. **Kamerger** (nem.) – monarxiya davlatlarida saroy mansabdorlariga beriladigan unvonlardan biri. U birinchi marta Ispaniyada, 16- asrda Germaniyada, Yekaterina II (1762-1796) zamonida Rossiyada joriy qilingan, 1809 y.da imperator Aleksandr I tomonidan tugatilgan. 1836 y.dan boshlab K. unvoni davlat apparatida bo`lmagan dvoryanlarga beriladigan faxriy unvon hisoblangan.

Kamerdiner (nem.) – feodal va kapitalistik mamlakatlarda dvoryan – pomeshchik yoki boy burjua xonardonida xizmatkor, malay.

Kamer-kollegiya (nem.) – 1718 y. Pyotr I tomonidan tashkil etilgan kollegiyalardan biri, davlat daromadlari va xarajatlarini boshqaruvchi, davlat byudjetini muhokama qiluvchi organ. K.k. 1802 y.da vazirirliklar tuzilganidan keyin tugatilgan.

Kamer-yunker (nem.) – Rossiya imperiyasi va boshqa monarxiyali davlatlarda saroydagi kamergerlardan bir daraja quyi unvon.

Kansler – (nem.-lot.) – kansler mansabi Fransiya monarxiyasida vujudga kelgan. K. qirol imzosi bilan chiqariladigan hujjatlarni rasmiylashtirgan, davlat arxivi, qirol muhrini saqlagan; o'rta asrlar Fransiyasida K. qirol idorasini boshqarishdan tashqari, ba'zi sud ishlari va tashqi ishlarni ham olib borgan; o'rta asrlarda K. qirol mahkamasining boshlig'i; podsho Rossiyasida davlat K. – oliv fuqarolik mansabi; Angliyada hukumatning oliv yuridik kengashchisi, oliv sud lordlar palatasining raisi va moliya vaziri; Germaniyada (1871-1945) reyxskansler - bosh vazir; Avstriyada federal K. – hukumat boshlig'i va Germaniya Federativ Respublikasida – bosh vazir.

Karbonarlar (ital.) – ko'mirchilar; Italiyada 19-asrning birinchi yarmida, Fransiyada 19- asrning 20-30 yillarida yashirin tashkilot. K. ning asosiy maqsadi Fransiya va Avstriya zulmiga qarshi kurashish, milliy ozodlikka erishish va Italiya davlatlarida absolyut tartibni tugatish edi. K. tarkibi turlichaydi, unda shahar burjuaziyasi, burjualashgan dvoryanlar, ofitserlar, mayda burjuaziya va dehqonlar qatnashdilar. K. tarafdarlarining turli

tabaqaligi tufayli uning shiorlari respublika, demokratiya, monarxiyachilik deklaratsiyasi bilan chatishib ketgan edi. K. 1820-1821 y.larda har ikkala Sitsiliya qirolligidagi inqilobga va 1821 y. dagi Pemontdagি burjua inqilobiga rahbarlik qildi. Fransiyada K. tashkiloti 1820-1821 y.larda tashkil topib, qayta tiklangan. Burbonlar sulolasini yiqitishni vazifa qilib qo`ydi. K. ning ayrim tashkilotlari 1830 yilgi iyul inqilobida faol qatnashdilar va ko`p o`tmay yashirin respublikachi jamiyatlariga qo`shilib ketdilar.

Kartel (fr.) – kapitalistik monopoliyalarning asosiy shakllaridan biri bo`lib, bir turli yoki bir biriga o`xshash mahsulot ishlab chiqaruvchi korxona egalarining ittifoqi; sanoatning biron sohasida, bozorda korxona egalarining tanho hukumronlik qilishi, o`zaro raqobat qilmaslik, bahoni oshirish va eng ko`p foyda olish maqsadida tuzilgan ittifoqi. Ayniqsa Germaniyada K. keng tarqalgan edi. Agar 1865 y. da 4 ta K. mavjud bo`lgan bo`lsa, 1900 y.da 300 ta; 1925 y.da 2100ta K. bor edi. K. ga 20- asr boshlarida ayrim korxonalarning bir-biri bilan birlashishi xarakterli bo`lsa, endilikda unga eng katta trestlar qo`shilmoqda.

Koalitsiya (lot.) – birlashgan, uyushgan ittifoq; 1) bir necha davlat, siyosiy partiyalar, kasaba ittifoqlari va boshqa tashkilotlar o`rtasida umumiyl dushmaniga qarshi kurash olib borish maqsadida tuzilgan muvaqqat siyosiy-harbiy ittifoq; 2) burjua davlatlari parlamentida ozchilikni tashkil etgan siyosiy

partiyalarning koalitsion hukumat tuzish maqsadida tashkil topgan itifoqi.

Kordeler (fr.) – arqoncha; Buyuk frantsuz inqilobi vaqtida 1791-92 yillarda tashkil topgan demokratik klub. Kordilerlar monastiri nomidan olingan. Hunarmandlar manfaatini himoya qilgan. Etakchilari - Marat, Danton, Demulen.

Klobmenlar (ingl.) - Angliyada 1645 y.da parlament bilan royalistlar o`rtasida bo`lgan birinchi fuqarolar urushi oxirida boshlanib ketgan dehqonlar urushining qatnashchilari, 1645 y. mart-noyabrdagi bo`lgan. K. lar qirov va parlament armiyalari tomonidan uyushtirilgan talonchilik va zo'rlikka qarshi chiqdilar. K. lar ommasi dehqonlar bilan birlashmagani namoyon bo`ldi. K. lar harakati dehqonlar masalasi parlament tomonidan ularning foydasiga hal etilishiga ishonmaganlaridan dalolat beradi. 1645 y. oxirida K. lar harakati parlament qo'shini tomonidan tor-mor keltirildi.

Konvent (lot.) - 1) ayrim mamlakatlarda konstitutsiya tuzish yoki uni o`zgartirish uchun chaqiriladigan qonun chiqaruvchi organlarning nomi; 2) ba'zi mamlakatlarda saylab qo'yiladgan va alohida vakolatga ega bo`lgan davlat organi; 3) milliy konvent 18- asr oxirida fransuz burjua inqilobi davrida qirov ag'darilgach, umumiy saylov huquqi asosida saylangan vakillar majlisi. K. Fransiyada respublika e'lon qilingan va keyin yakobinchilarning diktaturasini o`rnatgan.

Fransiyada K. 1792 y. 21 sentabridan 1795 y. 26 oktabrigacha mavjud bo`lgan.

Konvensiya (lot.) – bitim, shartnoma; K. davlatlar o`rtasida maxsus masalalar bo`yicha tuzilgan xalqaro shartnoma; masalan, temir yo`l K. si, harbiy K., va boshqalar.

Kongress (lot.) – uchrashuv, yig`ilish; muhim siyosiy va ilmiy masalalarni muhokama qilishga mo`ljallangan xalqaro yig`in, anjuman. Ba'zi mamlakatlarda siyosiy partiyalarning nomi. Jumladan, Hindiston Milliy kongress partiyasi; AQSH va Lotin Amerikasidagi ayrim davlatlarning qonun chiqaruvchi organi.

Konsul (lot.) - 1) qadimgi Rimda saylangan ikki oliy davlat mansabdorlarining unvoni; 2) Fransiyada (1799-1804) Napoleon Bonapart to`ntarishidan boshlab, o`zini imperator deb e'lon qilguncha o`tgan davrda cheksiz huquqga ega bo`lib, ijro etuvchi hokimiyatni qo`lda saqlab turgan uch kishining unvoni; 3) boshqa biror davlatda o`z davlati va o`z mamlakati fuqarolarining manfatlarini himoya qilish hamda shu davlat bilan diplomatik munosabat olib borish uchun tayinlangan elchi. K. binosi va hujjatlarining daxlsizligini, soliqlardan ozod bo`lishini, o`z hukumati, diplomatik vakolatxonasi bilan erkin aloqa qilib turishni o`z ichiga oladi.

Konsern (ingl.) – (aralashtirmoq, qorishtirmoq) kapitalistik monopolyalar birlashmalarining murakkab shakllaridan biri, kapitalistik mamlakatlardagi korxonalarining ummumiy moliya

rahbarligi ostida monopolya bo`lib birlashuvi; xo`jaliklar turli sohalaridagi bir qancha korxonalarning bir yoki bir to`da mulkdorlar qo`l ostida birlashtirilgan, ya'ni bo`ysindirilgan monopolistik birlashmalari. Rasmiy ravishda K.lar mustaqil hisoblansalar ham, amalda moliya magnatlari nazorati ostiga tushib qoladilar.

Konsessiya (lot.) – (yon berish, ijozat etish) davlat yoki mahaliy hukumat tomonidan xorijiy davlatga qarashli kompaniyaga muayyan muddatga ma'lum bir shart bilan yer maydoni, o`rmon va boshqalarni ijara berish. Qaram va qoloq mamlakatlarni bo`ysundirishda, ularning xom ashyo resurslarini vahshiyona talashda K. imperialistik davlatlarga juda qo`l keladi. Imperialistik davlatlar K. dan nazorat o`rnatish va bu mamlakatda o`z ta'sirlarini kuchaytirishda foydalanadilar.

Korporatsiya (lot.) - (birlashma, jamoat va tashkilot, uyushma, sex) 1) o`rta asrlarda davrida hunarmandlar va savdogarlarning birlashmalari; 2) AQSH da K. monopolistik aksionerlar birlashmasi sifatida keng tarqalgan bo`lib, xalq xo`jaligining barcha sohalarida yetakchi rol o`ynamoqda.

Kortes (isp.) –da Ispaniya va Portugaliyada dvoryan hamda ruhoniylarning vakillaridan saylangan ta'sis majlisi; Ispanya va Portugaliyada 1911 y. gacha parlament nomi.

Korrupsiya (lot.) – sotib olish; burjua jamiyatiga xos illat, kapitalistik mamlakatlarda siyosiy arboblar, yirik va mayda

mansabdorlar va davlat amaldorlari bo`lgan shaxslar orasida sotib olish va poraxo`rlikka moyillik.

Kunstkamera (nem.) – muzeyning dastlabki shakllaridan biri bo`lib, noyob ilmiy, san'at, badiiy, tabiiy-tarixiy, etnografik va boshqa asarlarning tartibsiz yig`indisi va shu buyumlarni saqlaydigan bino. Rossiyada K. Pyotr I buyrug`i bilan 1714 y.da Peterburgda tashkil etilgan bo`lib, uning zaminida Sankt-Peterburgda Rossiya Fanlar akademiyasining etnologiya muzeyi vujudga kelgan.

Ku-kluks-klan (ing.) – AQSH da ayrim mulkdorlar mablag` bilan ta'minlab turadigan irqiy terrorchi tashkilot. U dastlab Amerikadagi fuqarolar urushida (1861-1865) quldorlar mag`lubiyatga uchragach, janubiy shtatlarda quldor plantatorlar tomonidan amalda qora tanlilarning qulligini tiklash maqsadida tashkil qilingan. 19- asrning 70 yillarida K-k.k. rasman tugatilgan bo`lsa ham, haqiqatda uning faoliyati to`xtamagan. 1915 y. da Amerikaning bir shtatida bu tashkilot rasman tiklangan va u ko`p o`tmay o`z faoliyatini butun mamlakatga yoygan. Ikkinchи jahon urushidan keyingi yillarda K-k.-k. o`z faoliyatini har qachongidan ham kengaytirdi. 1980 y.da AQSH ning 22 shtatida K.-k.-k. ga oshkora ishlashga ijozat etilgan. U ashaddiy reaktsion doiralar qo`lida progressiv kuchlarga qarshi kurashda va qora tanli aholisini tergovsiz-sudsiz jazolashda quroq bo`lib kelmoqda.

Landsting (dan.-shved.) - 1) Daniya parlamentining yuqori palatasi; 2) Shvetsiyada o'zini-o'zi idora qiluvchi viloyat organi.

Landtag (nem.) – (yer, mamlakat, yig'in) o`rta asrlar German davlatlarida tabaqa vakillari – dvoryanlar, ruhoniylar va shahar tabaqalarining qurultoyi; 19 - asrdan boshlab Germaniya Ittifoqi, so`ngra 1871 y.dan Germaniya imperiyasi tarkibiga kirgan davlatlarning saylab qo`yadigan vakillik organi, Avstriya va Germaniya Federativ Respublikasida vakillik organi. Germaniya Demokratik Respublikasida L. 1952 y.da tugatilgan.

Latifundiya (lot.) – ayrim shaxsga qarashli juda katta yer-mulk; 1) feodalizm davrida Germaniya, Italiya, Ispaniya, Lotin Amerikasining bir qator mamlakatlarida bo`lgan. 2) zamindorga qarashli katta yer-mulk, Rim magnatlarining yer-mulklari, cherkov yer-mulklari. L. larning qoldiqlari Lotin Amerikasi, Afrika va ba'zi yerlarda saqlanib qolgan.

Legion (lot.) – (yig`aman, to`playman) qadimgi rimliklarda qo`shin qismi; 16-19- asrlarda Fransiya, Germaniya, Polsha, Rossiyada turli harbiy qismlar L. deb atalgan; faxriy L. ordeni – harbiy va fuqarolik ishlarida ko`rsatilgan alohida xizmatlari uchun Napoleon Bonapart tomonidan berilgan nishon.

Legitimistlar (lot.) - podshoparastlik, legitimizm tarafdorlari – “qonuniy” sulola tarafdorlari bo`lgan monarxiyachilar; asosan katta zamindor aslzodalar va katolik ruhoniylar yuqori tabaqasidan tashkil topgan. L. partiyasi Fransiyada 18- asr oxiridagi inqilob natijasida ag`darib

tashlangan Burbonlar sulolasini qo'llab quvvatlaganlar va bu sulolani restavratsiya qilishda muayyan rol o'ynaganlar.

Legislatura (lot.) – deputatlarning qonun bilan mustahkamlangan vakolat muddati degan ma'noni bildiradi.

Leyboristlar (ingl.) - L. partiyasi Angliyada 1906 y.da tashkil etilgan. Ungacha “Ishchi vakillari komiteti” deb atalgan. Buyuk Britaniya, Avstriya, Yangi Zelandiya va ba'zi boshqa mamlakatlarda leyboristlar partiyasi, parlamentdagi ishchi vakillar qo'mitasidan kelib chiqqan o'ng ingliz sotsialistlari. L. partiyasi birinchi marta 1924 y.da hukumat tepasiga keldi.

Lendlor (ing.) – katta er egasi degan ma'noni bildiradi. Angliyaning o'rta asrlar va yangi davr siyosiy va iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynagan yuqori qatlam vakillari.

Liberal partiya (lot.) - Angliya mayda burjuaziya partiyasi. 19- asr o'rtalarida viglar partiyasi zaminida tashkil topgan. 1920 y.gacha leyboristlar kabi yetakchi partiya, so'ngra o'z o'rnini leyboristlarga bergen.

Livellerlar (ing.)- tehglashtiruvchilar; Angliyadagi radikal demokratik siyosiy partiya. Independentlarning so'l qanoti, 1647 yildan mustaqil guruh sifatida shaklangan. Ijtimoiy tarkibi mayda savdogarlar, hunarmandlar, dehqonlar, shahar va qishloq kambag'allaridan iborat bo'lgan. Yetakchilari J.Lilbern, R.Overton, U.Uolvin tabiiy tenglik g'oyasini ilgari surishgan. Mayda burjuaziya va qo'shin ichida 1646-47 yillarda livellerlar siyosiy partiya sifatida shakllangan.

“Linch sudi” - AQSH da 18- asrdan qora tanlilar va oq tanli taraqqiyparvar kishilarni qonunsiz, sudsiz va tergovsiz vahshiyona jazolash usuli. 18- asrdan boshlab muomalaga kirgan “L. s.” atamai siyosiy raqiblarga qarshi kurashda shavqatsizlikda nom chiqargan polkovnik irqchi Ch.Lancha nomi bilan bog`liq.

Lokaut (ingl.) – (birov kelishi oldidan eshikni yopib qo`yish) burjuaziyaning ishchilar sinfiga qarshi kurashi shakllaridan biri, ularni yanada yomonroq mehnat sharoitlariga ko`nishga majbur qilish maqsadida o`z korxonalarini yopish, ishchilarni yoppasiga ishdan bo`shtish.

Lord (ingl.) – xo`jayin, xonodon boshlig`i; feodalizm davrida L. Angliyada qirol huzuridagi kengashda qatnashish huquqidan foydalanuvchi yirik feodal-sen`orga berilgan unvon, keyinroq, 14-asrdan boshlab parlamentda qatnashuvchi feodal unvoni berildi. 15-17–asrlarda Angliyaning ayrim martabali davlat arboblariga beriladigan lord-protektor unvoning tarkibiy qismi. L. nomi asta sekinlik bilan Angliya oliv dvoryanlarining umumiyligi unvoniga aylandi. 19-asrdan boshlab bosh vazir taqdimiga ko`ra qirol tomonidan oliv mansabdor dvoryanlarga yirik kapitalistlarga, katta siyosiy arboblarga berilgan va avloddan-avlodga ko`chgan unvon.

Luddchilar (ing.) – mashinabuzarlar harakati; 19 asrning boshlarida Angliyada to`quvchilar orasida vujudga kelgan, sanoat inqilobining natijasiga qarshi qaratilgan birinchi ommaviy

ishchilar harakati. Go'yoki birinchi bo'lib dastgoh buzgan afsoaviy ishchi Ned Ludd nomi bilan atalgan.

Magistrat (lot.) – boshqarma, hokimiyat; qadimgi Rimda davlat mansabdarlarining nomi; hokimiyat vakili, shu mansabni egallagan shaxslar. Germaniya va ba'zi boshqa mamlakatlarda davlat boshqarmasi, munisipaliteti. Rossiyada magistrat Pyotr I zamonidan boshlab 1864-1885 yy.gacha sud –ma'muriy va soliq-o'lpon ishlarini olib boruvchi shahar boshqarmasi; Angliyada M. sudya, shahar magistrati a'zosi, AQSH da davlat amaldorlarining nomi.

Majlis (a.) – yig'in; Yaqin Sharqdagi ba'zi mamlakatlarda millat majlisi, Eron, Turkiyada parlamentida parlamentning quyi palatasi.

Manufakrura (lot.) - qo'l, tayyorlash. Mehnat taqsimoti va qo'l hunari texnikasiga asoslangan kapitalistik korxona, kapitalistik ishlab chiqarishning yirik industuriya asosiga qurilgan hozirgi shaklsidan oldingi hunarmandchilik texnikasiga asoslangan shaklsi. M. ning o'ziga xos hususiyatlari ishchilar mehnatining ustaxonada kapitalist rahbarligida barlashtirilishi, qo'l mehnatining ustunligi va mehnatning taqsimlanishidan iborat edi. G'arbiy Yevropada M. taxminan 16-asrdan 18-asr oxirigacha hukumron bo`lgan.

«Marselyeza» (fr.) – Fransuz burjua inqilobi davrida harbiy injener Ruje de Lil va Ejen Pot'ye tomonidan 1792 y. 25 apreldan 26 aprelga o'tar kechasi so'zi va musiqasi yozilgan

inqilobiy qo'shiq; dastlab «Reyn armiyasining jangovor qo'shig'i», so'ngra Fransiyaning milliy madhiyasiga aylangan.

Maxfiy kengash – Angliya qirollari huzuridagi kengash; M. k. a'zolarini qirol vazirlaridan, yirik mansabdarlar va oliy ruhoniylardan tayinlanardi; Rossiyada M. k. 1726-1730 yy. da Oliy Maxfiy Kengash nomi bilan ish ko'rdi.

Ma'rifatli absolyutizm - 18- asrning ikkinchi yarmida Yevropada bir qancha absolyut monarxiyalı davlatlarda rasmiy jihatdan ma'rifatparvar g'oyalarga amal qilgan va feodalizmning ayrim eskirgan tomonlarini o'zgartiruvchi, burjuaziyaning bir oz rivojlanishiga yo'l beruvchi reshakllar o'tkazishni ko'zda tutgan nazariya. Avstriyada Iosif II, Prussiyada Fridrix II, Rossiyada Yekaterina II M. a. g'oyasi shuhratidan foydalanib, o'z faoliyatlarini «faylasuflar va hukumdarlar ittifoqi» deb ko'rsatishga urindilar. Biroq 18-asr oxirida fransuz burjua inqilobi boshlanib ketishi bilan monarxlar darhol «ma'rifatli monarxiya» g'oyasidan vos kechib, reaksiya tomoniga o'tdilar.

Memorandum (lot.) – eslab turish lozim bo'lgan narsa – davlatlar o'rtasidagi yozishmalardan biri. M. da muzokara olib borilayotgan faktik yoki yuridik tomonidan bayon etiladi va ko'p hollarda notani asoslash uchun unga ilova qilinadi.

Merkantilizm (lot) – sotuvchi, savdogar; feodalizmning inqirozi va kapitalizmning shakllanishi davrida savdo burjuaziyasining manfaatlarini aks ettiruvchi iqtisodiy ta'limot va iqtisodiy siyosat. **Metropoliya** (yun.) – 1) itoat ettirish,

ekspluatatsiya qildirish; qadimgi Yunonistonda shahar – davlatning o`zga o`lkalarda barpo etilgan qishloq va shaharlarga nisbatan nomi; 2) o`zga mamlakatlarni bosib olish o`z mustamlakasiga aylantirgan va ularni ekspluatattsya qiluvchi imperialistik davlat yoki mamlakat.

Milliy harakat – 18-19 asrlarda islo Hatchilik harakatlari davrida siyosiy mustaqillikka ega bo`limgan xalqlarning harakatlari. Asosan milliy davlatchilikni maqsad qilib qo`yanligi bilan farqlanadi.

Ministr (lot.) – xizmat qilaman, boshqaraman; vazirlikni boshqaradigan mansabdar shaxs.

Moliya oligarxiyasi (yun.) - ozchilik hokimiyati M.o. ga monopolistik burjuaziyaning yuqori tabaqasi- yirik mulkdorlar, millionerlar, sanoat, transport va straxovaniya tashkilotlarining xo`jayinlari kiradi. M.o. moliya kapitali korxonalar guruhining mamlakat iqtisodiy va siyosiy hayotidagi hukumronligi. M.o. mamlakatda sanoat va bank monopoliyalariga egalik qilibgina qolmay siyosiy hayotga ham aralashadi. Bu bilan halqni shavqatsiz ekspluatattsya qilish, mustamlaka va yarim mustamlaka xalqlarni talash, agressiv urushlarni tayyorlash siyosatini amalga oshiradi.

Montanyarlar (fr.) - aynan tog`lar, ular 18- asr oxiridagi fransuz inqilobi davrida Konvent deputatlari orasidagi inqilobiy demokratik so`l guruh, Konvent majlis zalida yuqori o`rindiqlarni eganlaganlari uchun shunday nom oldilar.

Konventda M. 100 kishiga yaqin bo`lib, ularning ko`pchiligi yakobinchilar klubining a'zolari edi. 1792 yil 10 avgustdag'i inqilob tashkilotchilari.

Mer (fr.) – Angliya, Fransiya va AQSH kabi davlatlarda o`zini-o`zi idora qiluvchi idoralarda mansabdor kishi; M. munisipalitet muassalarda ijro etuvchigina bo`lmay, balki joylarda hokimiyatning derektivalarini amalga oshirishda hukumat mansabdori hamdir.

«Najot ittifoqi» yoki **«Vatanning asl va sodiq farzandlari jamiyati»** - dekabristlarning birinchi maxfiy tashkiloti (1816-1818).

Noib (a.) – 1) noib, voliy, hokim, o`rinxbosar, yordamchi; o`rta asrlarda musulmon davlatlarida okrug yoki viloyat hokimi. N. amalda cheklanmagan hokim. Sultonlar Turkiyasida N. mulla, qozi, sex ustasining yordamchisi. 2) Moskva davlatida N. podshoning noibi, shahar, uezd boshlig`i yoki hokim deb atalar va katta vakolatdan foydalanardi. 1775 y. dan boshlab N. general-gubernator yoki gubernator, «podshoning noibi» 19-asrda va 20 asr boshlarida «hazrati oliylarning noibi», N. bir qancha mamlakatlarda viloyat hokimi.

Narodniklik, narodniklar – 19- asrning 60-70 y. larida Rossiyada raznochin demokratik intelleqensiyaning mafkurasi va harakati. N.da 60- y. boshidan ikki oqim: inqilobi y va liberal oqimlar vujudga keladi. N. asoschilari: A.I.Gersen,

N.G.Chernishevskiy, mafkurachilar – M.A.Bakunin, P.L.Lavrov, P.N.Tkachev.

Natsional - liberallar (nem.) – Germaniyada 1866-1918 yy. larda yirik sanoat va savdo burjuaziyasining manfaatlarini ifodalagan siyosiy partiya; N. 1. 1918 y. oxirida «Xalq partiyasi» degan yangi nom oldi.

Opportunizm (fr.-lot.) - qulay, manfaatli; 1) muvofiqlashish, murosa qilish.

Ost-Indiya (ingl.) – Amerikaning Karib dengizida X.Kolumb tomonidan kashf etilagn orollar «Hindiston» deb atalgan. Haqiqiy Hindiston topilgach uni Ost - Indiya – Sharqiy Hindiston deb atay boshlaganlar. Angliya, Germaniya va Fransiya bu yerlarda uzoq vaqt mustamlakachilik siyosatini amalga oshirganlar.

Ost-Indiya kompaniyalari (ingl.) – ingliz, fransuz va golland savdo-monopolistik kompaniyalari. Bu kompaniyalar Janubiy va Janubiy-Sharqiy Osiyo va Afrikada olib borilgan mustamlakachilik siyosatida muhim o'rinn egallagan. Ingliz Ost-Indiya kompaniyasi (1600-1858) Hindistoni Angliya mustamlakasiga aylantirdi. Gollandiya (Niderlandiya) O.i.k.si (1602-1798) tashabbusi bilan Gollandiya mustamlaka imperiyasiga aylandi. G.O.i.k. ingliz O.i.k. bilan kurashda zaiflashdi. Fransuz O.i.k. (1664-1719) Tinch va Hind okeanlari oralig'ida savdo huquqiga ega bo'lgan. Bu kompaniya Hindiston

va Yaqin Sharqni egallash uchun Angliya bilan bo`lgan kurashda zaiflashgach tugab ketgan.

Otkup (rus.) – o`lpon, ijara, yalpisiga sotib olish; Rossiyada 15- asrning oxiri 16- asrning boshlaridan to 1863 y.gacha vino, aroq ishlab chiqarish va sotishdan olinadigan yig`imni davlatdan ma'lum summaga sotib olib, xalqdan oshig`i bilan yig`ib olish tartibi. O. tartibi sotib olgan shaxslarga katta daromad keltirgani holda mehnatkash xalq ommasi ahvolining yanada yomonlashishiga olib kelgan.

Otrub – 1906-1917 yy.larda qulqoq xo`jaliklarini ko`paytirib, ularni rus hukumatining qishloqdagi tayanchiga aylantirish maqsadida podsho ma'murlari tomonidan jamoaga qarashli yerdan kesib, to`q dehqonlarga xususiy mulk qilib berilgan yer; Stolipin otrubi.

Paj (fr.) – O`rta asrlar Yevropasida yirik feodal yoki qirol huzurida xizmat qiluvchi dvoryan yigit; 19- asr boshlarigacha G`arbiy Yevropa mamlakatlaridagi saroylarning feodal yoki monarxning shaxsiy xizmatkori; ichki mansab; 1711 y. dan boshlab Rossiyada paj va kamerpajlar, podsho saroyida shu xonadonga mansub kishilarining shu xonadonga mansub kishilar topshiriqlarini bajaruvchi mansabdor kishilar. Keyinroq paj korpusning tolibi.

Pajlar korpusi - Peterburgda 1759 y. da generallar va oliy mansabdorlarning bolalari uchun tashkil etilgan harbiy o`quv yurti, paj va kamer-pajlar tayyorlaydigan imtiyozli harbiy

o`quv yurti. 1802 y.da P.K. kadetlar korpusi tipidagi o`quv yurtiga aytildi.

Panamerikanizm - Lotin Amerikasi davlatlarini asoratga solish va G`arbiy yarim sharda AQSH boshchiligidagi tajovuzkor harbiy ittifoq tuzish uchun AQSH imperialistlari foydalanadigan reaksiyon siyosat, doktrina bo`lib, u Amerika qit'asidagi hamma mamalakatlarni AQSH ga bo`ysundirishni ko`zda tutadi. AQSHning imperialistik doiralari tomonidan Lotin Amerikasida amalga oshirilayotgan zo`ravonlik siyosati. «Amerika amerikaliklar uchun» degan demokratik shiorlar niqobi ostida AQSH imperialistlari o`zlarining shaxsiy imperialistik manfaatlarini ko`zlab, Yevropadagi mustamlakachi davlatlarga qarshi kurash olib boradilar.

Pangermanizm - 19 asrda German burjuaziyasi va yunkerlarning eng tajovuzkor namoyondalari tomonidan ilgari surilgan reaksiyon, shovinistik siyosiy doktrina. Pan Germanistlar mustamlakalarni qayta taqsimlashni, boshqa halqlar, asosan slavyanlarning yerlarini bosib olish hisobiga Germaniya imperichyasini zo`r berib kengaytirish va «Ulug` Germaniya» vujudga keltirishni talab qildilar. 1891 y.da P. lar pangerman ittifoqini tuzdilar. Pangermanistlar nemislarning jahondagi barcha xalqlardan ustunligi haqidagi insoniyatga qarshi qaratilgan irqiy nazariyani targ`ib qildilar. 1833 y. da Germaniyada o`z diktaturasini o`rnatgan giterchilar vahshiyona shovinismni yanada ko`proq avj oldirish uchun P. dan foydalandilar.

Panislomizm – hukumronlik va islom; 19- asrning oxirgi choragida Yaqin va O`rta Sharqdagi musulmon mamlakatlarida Jamoliddin al- Avg`oniy (1839-1897) boshchiligidagi vujudga kelgan, musulmon mehnatkashlarining sinfiy kurashini so`ndirish maqsadida islom dinidagi barcha xalqlarni bar davlat qilib birlashtirishni targ`ib qilib kelgan reaktsion diniy-siyosiy mafkura. Turk sultonni Abdul Hamid P.dan Turkiyaning bosqinchilik rejalarini amalga oshrishda foydalanishga urindi. P.dan imrepialistik doiralar Osiyo va Afrika halqlarining milliy ozodlik harakatlariga qarshi kurashda foydalanib kelmoqdalar.

Panturkizm - pan va turk; 19- asr oxiri, 20- asr boshlarida Turkiyaning burjua-pomeshchik doiralari orasida tashkil topgan oqim. P. Bolqon yarim oroli, O`rta Osiyo va Qozog`iston, Kavkazorti va Volga bo`ylarida yashab, turkiy tillarda so`zlashuvchi xalqlarni Turkiya himoyasi ostida birlashtirish va «Ulug` Turon» davlatini tuzish g`oyasini olg`a suruvchi agresiv reaktsion – shovinistik g`oya.

Panchayat (forscha)- Hindistonda jamoa kengashi, kengashni oqsoqol boshqargan.

Papa viloyati yoki cherkov viloyati - katolik cherkovining bosh ruhoniysi bo`lgan Rim papasiga qarashli bo`lgan viloyat; Rim papasi boshliq siyosiy hokimiyat ruhoniylar qo`lida bo`lgan idora usuli; u 8- asr o`rtalaridan boshlab 1870 y.gacha davom etgan. Dastlab 756 y.da Franklar davlatining qiroli Pipin Pakana o`ziga qirol unvonini bergen papa Stefan II

ga Rim shahri va uning atrofidagi yarlarni in'om qilgan. Papa viloyati 9-asr o`rtalarigacha Buyuk Karl va uning vorislari imperiyasi tarkibiga kirgan. «Muqaddas Rim imperiyasi» - German davlati tashkil topgandan boshlab (962) to 12-asrning oxirlarigacha P. o. shu davlatga qaram bo`lgan. Faqat 1274 y.da P. o. ning territoriyasi va ma'muriy tuzumi bir necha marta o`zgargan. 1860 y.ga kelib bu oblastning territoriyasi Apennin yarim orolining butun o`rta qismini egallagan va aholisining soni uch million kishiga etgan. 1940 y. dan boshlab P.o egallagan maydon 44 hektar bo`lib, aholisining soni taxminan 1000 kishidan iborat.

Pereyaslav radasi – Ukrain xalq vakillarning 1954 y. 8 yanvarda Pereyaslavga Rossiyadan kelgan vakillar ishtirokida bo`lib o`tgan yig`ilishi. P.r.da Ukrainianing Rossiyaga qayta qo`shilishi haqida tarixiy qaror qabul qilingan. Shu tufayli Ukraina panlar Polshasi va sultonlar Turkiyasi zulmi ostiga tushib qolishdan xalos bo`lgan.

Podushina – jon solig`i; jon boshidan olinadigan soliq; Pyotr I tomonidan 1722 y.da xo`jalik boshidan olinadigan soliq o`rniga joriy etilgan soliq. Dvoryanlar, ruhoniylar va davlat xizmatidagi shaxslar P.dan ozod qilingan. Boshqa barcha erkaklardan P. undirib olinadigan bo`lgan. P. 19-asrning 80-90 yy.larida bekor qilingan.

Politsiya (nem.) – bir davlatni idora qilish; ma'muriyat; kapitalistik davlatlarda qurollari kuchlarning bir qismi bo`lib,

armiyadan farqli o`laroq, muttasil majbur etish va zo`rlik usullari bilan mamlakatda ichki jamoat va davlat tartibini saqlash uchun tashkil etilgan qurolli kuch. P. ning vazifasi hukumron sinflarning manfaaatini ko`zlab mehnatkashlarni itoatda saqlashdan iborat; AQSH, Angliya va Fransiya kabi yirik imperialistik davlatlarda P. progressiv va revolyutsion harakatlarga, ishchilar harakatiga qarshi kurashda ashaddiy reaktsion rol o`ynaydi. P.ni faoliyati asosiy tarmoqlari bo`yicha idora P.si. xavfsizlikni saqlash P. si. Jinoyat qidiruv P. si., ma'muriy P.si., siyosiy (maxfiy) P. si., harbiy P. si. larga bo`lish mumkin. Ayrim imperialistik davlatlarda jumladan AQSH da davlat ixtiyoridagi P.dan tashqari yirik kapitalistlarning shaxsiy P.lari ham bor. P.ko`chalarda harakatni nazorat qiladi, qochoqlarni ushlaydi, jinoyatchilarni tergaydi.

Prau – indoneziyaliklarning yengil qayiqlari shunday nomlangan.

Prezident (lot.) – oldinda o`tiruvchi; respublika shaklida idora qilinadigan burjua davlatlarida davlat boshlig`i. P. 4 y. dan 7 y. yilgacha muddatga to`g`ri saylov yo`li bilan saylanadi. U parlament oldida javobgar emas. Respublika prezidenti davlat boshlig`i va hukumat boshlig`ining vakolatlaridan foydalanadi, mamlakatning qurolli kuchlari unga itoat etadi. AQSH da P. ayniqsa katta vakolatga ega: ijro etuvchi hokimiyat uning qo`lida bo`ladi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat ham ko`p jihatdan unga qaram bo`ladi. Siyosiy politsiya butunlay unga bo`ysundirilgan

bo`ladi. Italiya, Hindiston, Germanya Federativ Respublikasi kabi parlamentar respublikalarda P. yo parlament, yo parlament a'zolaridan iborat bo`lgan maxsus kollegiya tomonidan saylanadi va rasman davlat boshlig`i hisoblanadi.

Protektorat (lot.) – himoyachi; homiy; ayniqsa kapitalizm va imperializm davrida kuchli davlatning kuchsiz davlatga rasman homiyligi; amalda imperialistik davlatlarining kuchsiz mamlakatlarni bo`ysundirishi, mustamlakachilik shakllaridan biri. Bunda mustamlakadagi oliy boshqarma o`zinig eski tuzumi va ma'muriyatni rasman saqlagan holda biror imperialistik davlatlarga qaram bo`ladi; imperialistik davlatlarning boshqa zaifroq mamlakatlarga majburan qabul qidirgan qaramlikning bir shakli. P. ko`pincha P. o`rnatilgan mamlakatning erini bosib olish yo`li bilan o`rnatiladi. Ayrim hollarda P. qaram mamlakatni tamomila bosib olib, o`ziga qo`shib yuborishga o'tish shakllaridan biri. P. bo`lgan ko`pgina mamlakatlar siyosiy mustaqilligini qo`lga kiritdilar; o`tmishda Buxoro amirligi va Xiva xonligi Rossiya imperiyasining P. ostida edi.

Protektsionizm (fr.-lot.) - himoya, homiylik; davlat tomonidan milliy iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida, uni ajnabiy raqobatdan saqlab qolish uchun qo'llanadigan iqtisodiy tadbirlar tizimi. Imperializmda P. tashqi bozorni qo`lga kiritish maqsadida aggressiv siyosatni amalga oshirish manbai bo`lib xizmat qiladi. Chet ellardan keltirilgan mollarga yuqori boj belgilash bilan burjua davlatlari mamlakat ichkarisida yuqori

bahoni saqlab qolish va chetga chiqariladigan mollarning jahon bozoridagi narx - navoga qaraganda arzonroq bo`lishiga erishadi.

Puritanlik (ing.) – toza; xristian dinidagi mazhablardan biri. XVI asrning ikkinchi yarmida Angliyada kalvinizm va anabaptizm asosida shakllangan, ingliz protestantizmiga muxolifatda bo`lgan diniy oqim. Katta ahamiyatga ega bo`lgan Kembrij universitetlari protestantlari tomonidan tayyorlangan Bibliyaning inglizcha tarjimasi 1613 yilda Yakov I tomonidan ta’qiqilanadi.

Radikalizm (lot.) – ildiz, radikallar; 19- asrdagi burjua siyosiy oqimi; ekspluatatorlik tuzumining ijtimoiy - iqtisodiy zaminini o`zgartirmay turib burjua-demokratik islohotlar o`tkazishga qaratilgan yo`l.

Ratusha (polyak.) – 1)G`arbiy Yevropa shaharlarida mahalliy boshqarma va u joylashgan bino; 2) Rossiyada Pyotr I tomonidan joriy etilgan posadlarni boshqaruvchi hukumat organi. R. savdogar toifasidan saylangan prezident va 12 burgomistrdan tashkil topgan. 1720 y.da R. Peterburgdagi Bosh magistrat bilan almashtirilgan. 3) Posadda toifali sud organi; u 1864 y. gi sud islohotigacha davom etgan.

Revanshizm (fr.) - qasos olish; qaytarish; urushda mag`lubiyatga uchrash natijasida o`z pozitsiyasini yo`qotgan, har qanday qilib bo`lsa ham, hatto yangi urush boshlab bo`lsa ham uni tiklash orzusida bo`lgan reaksiyon kuch. R.lar qo`ldan

ketgan hududlarni qaytarib olish, urushgacha bo`lgan chegarani tiklash va boshqa shiorlar niqobi ostida ko`rishadi.

Rezervatsiya, rezervat (lot.) - saqlamoq; AQSH va Kanadada hindularning, Janubiy Afrika Respublikasida mahalliy aholining, Avstriyada aborigenlar va shu kabilarning majburan yashashlari uchun ajratilgan alohida joy. Bunday joylarning tabiiy sharoiti oq tanlilar yashaydigan joylarga nisbatan yomon bo`ladi. Iрqiy va milliy zulmning ko`rinishlaridan biri.

Reyxskansler (nem.) – davlat kansleri, imperiya kansleri; 1871-1945 y.da Germaniyada hukumat boshlig`ining unvoni. Imperiya davrida (1871-1919) R. pruss yuqori byurokratlaridan imperator tomonidan tayinlangan va faqat uning oldida javobgar hisoblangan. Respublika davrida (1919-1933) prezident tomonidan tayinlanadigan parlament kabineti boshlig`i hisoblanar va o`zi tutayotgan siyosiy yo`l haqida Reyxstag oldida javobgar bo`lar edi. 1933 y.da Gitler hokimiyatini xiyonatkorona bosib olgach, o`zini fyurer deb e'lon qildi va R. hokimiyatini tamomila qo`lga kiritdi.

Reyxstag (nem.) - German millatlari «Muqaddas Rim imperiyasi» deb atalgan vaqtarda markaziy hokimiyat organlaridan biri yoki imperiya seymi; Shimoliy German ittifoqida 1867 y. dan boshlab Germaniya parlamenti; 1871 y. da Germaniya imperiyasining parlamenti; Kayzer imperiyasi halokatidan so`ng Veymar respublikasi (1919) deb atalgan respublikaning parlamenti bo`lib qolgan. 1933 y. da Gitler

hokimiyatining o`rnatalishi bilan R. binosining ahamiyati yo`qolgan.

Rekrut (nem.) - 17-19- asrlarda rus, fransuz va nemis armiyasida yollanma xizmatni o`tovchi soldat. Muntazam armiyalar tashkil qilish zaruriyati tufayli R. kelib chiqqan. Rossiyada Pyotr I (1700 y.) R. joriy qilgan, 1874 y. da novobranets nomi bilan amashtirilgan; Podsho Rossiyasida 19-asrning 60-70-y.lardagi reshakllardan ilgari dehqon va meshchanlardan askarlikka olingan soldat.

Reparatsiya (lot.) - urushda ko`rilgan zararlarni qoplash uchun g`olib kelgan mamlakatga to`lanadigan tovon. Qrim va Potsdam konferentsiyalarining qaroriga muvofiq, ikkinchi jahon urushidan keyin Germaniya o`zi yetkazgan zararni to`lashga majbur qilindi.

Repressiya (lot.) - bosish, tiyish; davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan qamoq, surgun kabi jazo choralar. Imperialistik davlatlar tomonidan siyosiy raqiblarga, demokratik kuchlarga qarshi jazo chorasi.

Reskript (lot.) - muboraknoma; podshoning, monarxning biron topshirig`ini bajargan mansabdorga tashakkur bildirilib, uning mukofatlanishi yoki yangi mansabga tayinlangani haqida yozgan maktubi.

Restavratsiya (lot.) - qayta tiklash, asliga qaytarish; inqilob yo`li bilan ag`darilgan siyosiy tuzumning kontrrevolyutsion yo`l bilan qayta tiklanishi; inqilobning

vaqtincha g`alabasi; masalan Fransiyada 1- R. 1814-1815 yy. dan 2- R. 1815-1830 yy. gacha, ya'ni Napoleon Bonapartdan so`ng hokimiyat yana burjua inqilobi vaqtida ag`darib tashlangan burbonlar qo`liga o`tgan davr. R. davri 1-2- R.lar oralig`ida Napoleonning «yuz kuni» bo`lgan. 1830 y.gi inqilob R. ga barham bergen.

Restitutsiya (lot.) - tiklanish; urushuvchi davlat tomonidan dushman mamlakat hududidan qonunsiz olingan narsalarni qaytarib berish. R. sulk shartnomasi yoki boshqa yuridik hujjat bilan belgilanadi.

Reformatsiya (fr.) - isloh qilish, islohat, qaytadan qurish, o`zgarish; hukumron sinf tomonidan mavjud davlat tizimi asoslariga dahl qilmagan holda qonun chiqaruvchi organ va davlat sohasida qilingan siyosiy o`zgarish, yangi kiritilgan tartib, 1861 y.dagi R. ga muvofiq krepostnoy huquqining bekor qilinishi.

Referendum (lot.) – davlat ahamiyatiga ega bo`lgan muhim masalalar yuzasidan umumxalq fikrini olish, shunday masalalarni yalpi ovozga qo`yish.

Rigsdag (lot.) - folketing (quyi palata) va landsting (yuqori palata) dan iborat ikki palatali Daniya parlamenti (1849 - 1953); 1953 y. dan boshlab bir palatali folketing.

Riksdag (shed.) – Shvetsiyada birinchi va ikkinchi palatali parlament.

Royalistlar (fr.) – qirol hokimiyati tarafдорлари; qirolparастлар; monarchistлар; о‘та reaksion siyosiy oqim. Birinchi marta R. lar 18- asr oxiridagi fransuz burjua inqilobi davrida inqilobga qarshi, Bourbonlar monarchiyasining tarafдорлари ma’nosida ishlataligancha.

Sadri a’zam (a.) - Usmoniylar imperiyasida 16-asrdan, Eronda 19- asrdan – oliy mansabдор shaxs; birinchi vazir, hukumat boshlig‘i, Usmoniylar imperiyasida S. A. buyuk vazir unvoniga teng. S. a. unvoni Eronda 1905-1911 yy. larda, Turkiyada 1922 y. da bekor qilingan.

Samuraylar (yap.) - samuray – xizmat qilish so‘zidan. Feodal Yaponiyasida keng ma’noda – dunyoviy feodallar, tor ma’noda – harbiy feodallar, mayda feodal tabaqalari. Yaponiyada 1867-1868 yy. lardagi burjua inqilobidan so‘ng samuraylar tabaqasi rasman tugatilgan, biroq o‘zlarining imtiyozlaridan mahrum etilmagan, mamlakatni boshqaruvchi to`ralar, ayniqsa armiya va flotda ofitser va kadrlar shulardan tashkil topgan.

Sanklyulotlar (fr.) - kalta ishtonlilar; 18-asr oxiridagi burjua inqilobning qatnashchilari. Ular kalta, nafis to‘r bilan himoyalangan baxmal shim kiygan aslzoda feodallarga qarshi o‘laroq, qalin matodan tikilgan uzun shim kiyganliklari uchun shunday nom olganlar. Yakobinchilar diktaturasi davrida S. inqilobchilarning laqabi bo‘lib qolgan.

Sar (lot.) - Rim imperatorlarinig unvoni; 1917 y.gacha Rossiyada davlat boshlig`i (monarx) ning rasmiy unvoni; qadimgi davlatlardan Bobil, Ossuriya, Xitoy, Hindiston, Yeron, Gretsiya, Misr va boshqalarning monarxlari ham o`zlarini S. deb ataganlar. Rossiyada S. unvonini 1547 y.da Ivan Grozniy qabul qilgan. 1727 y. dan rus podsholari imperator deb atala boshlagan bo`lsa ham, S. unvoni ham iste'moldan tushib qolmagan.

Sent (lot.) - AQSH da bir dolorning yuzdan biriga teng tanga; Avstraliya, Kanada, Niderlandiya, Yangi Zelandiya, Shri Lanka, Keniya, Liberiya, Somali, Tanzaniya, Uganda, Efiopiya va ba'zi mamlakatlarda pul birligi.

Seremoniyemnster (nem.) - udaychi; podsho saroyida rasmiy tantanali marosimlarni boshqarib va kuzatib turuvchi katta amaldor.

Sisleytaniya - 1867 y.da tashkil topgan. Avstriya-Vengriya davlatining ikkinchi nomlaridan biri bo`lib, Avstriya Sisleytaniya deb atalgan. Leyta daryosining bu tomoni degan ma'noni bildiradi.

Sekulyarizatsiya (lot.) - 1) cherkov mulkclarini davlat ixtiyoriga olish; S. feodal jamiyati taraqqiyotning hamma bosqichida uchragan bo`lsa ham, Germaniyada 16- asrda dehqonlar urushi vaqtida kuchaygan. Rossiyada S. masalasi 15-asr oxirida kun tartibiga qo`yilgan. Ivan IV zamonida «yuz bobli sobor» (1551) podsho yosh bolalik vaqtida monastir va cherkovlar qo`lga kiritgan yer-mulklarni xazina ixtiyoriga

qaytarib berishga majbur bo`lgan; 2) hozirgi davrda bu atama keng, zamonaviy ma'no kasb etib, shaxsiy va ijtimoiy ongning din cherkov ta'siridan, hukumronligidan xalos bo`lishini bildiradi.

Sen-simonizm – 19- asrdagi fransuz utopist sotsialisti Sen-Simon ta'limoti. Sen-Simon Andri Klod (1760-1825) graf oilasida dunyoga kelgan. Uni mashhur astronom J. Dalamber o`qitib tarbiyalagan. Uning fikricha har bir jamiyat o`zidan ilgarigiga qaraganda progressivdir, chunki u ishlab chiqarish, fan va san'atning tobora rivojlanishiga olib boradi. Sen-Simon ham Ouen va Furye kabi, kapitalistik jamiyatdagi ziddiyatlarni inqilobiy yo`l bilan bartaraf etishga qarshi edi. U o`zining «Yangi xristianlik» asarida ishchi sinfining ozod bo`lishini «yangi» din («hamma odamlar - og`a-inilar») ni joriy etish bilan bog`laydi.

Seche – Ukrainada Zaporoyje kazaklarining 16-18- asrlarda mavjud bo`lgan o`z-o`zini boshqarish tashkiloti.

Sikx – o`quvchi degan ma'noni bildiradi. 16 asrning boshida Panjob shaharlarida sikxlar sektasi tuzilgan. Uning asoschisi va ilk guru (ustoz)si Nanak hisoblanadi.

Sindikalizm (fr.) – ishchilar kasaba uyushma harakatidagi mayda burjua opportunistik oqimi; u 19- asrning oxiri 20- asrning boshlarida vujudga kelgan; asosiy rahbarlari A.Labriola (Italiya), J.Sorel (Fransiya). Ularning fikricha ishchilar faqat

kasaba uyushmalari tuzish va iqtisodiy kurash olib borish bilan chegaralanishlari kerak.

Sindikat (lot.) – tekshirmoq, tekshirib chiqmoq; 1) kapitalistik mamlakatlarda raqiblarni yo`qotish, bozorlarga tanho ega bo`lish, narxlarni oshirish, ko`proq foyda olish maqsadida tuziladigan monopolistik birlashma. U karteldan shu bilan farq qiladiki, xom ashyo, mahsulot yagona organ – kontora yoki savdo firmalari orqali sotib olinadi va sotiladi; 2) Fransiya va ba'zi boshqa mamlakatlarda kasaba uyushmalarining nomi.

Spiker (ingl.) – notiq; 1) Angliya parlamentida umum palatasining raisi; 2) AQSH da vakillar palatasining raisi; 3) ba'zi davlatlarda (Hindiston, Yaponiya va boshqa.) parlamentda palata raisi.

Stachka – ish tashlash; ishchi va xizmatchilarining kurash shakllaridan biri; ishchilarining ayrim korxona egasi, korxonalar birlashmasi yoki davlat organlariga iqtisodiy, huquqiy va siyosiy talablar qo`yib, jamoaviy ravishda ishni to`xtatishlari.

Taler (nem) – kumush tanga, XII–XVIII asrlarda Yevropada kumush standarti bo`lib hisoblangan. Ilk bor Bogemiyada 1518 yilda kumushdan zarb etilgan (28 gr.). 1555 yildan Shimoliy german davlatlarining, keyinchalik Prussiya va Saksonianing pul birligi. Germaniyada 1 taler 3 oltin markaga teng bo`lgan (1871 y.), 1907 yilda muomaladan chiqarilgan. T. nomi ayrim o`zgarishlar bilan Italiya (tallero), Niderlandiya (daalder),

Ispaniya (dalero). AQSh (dollar) va boshqa mamlakatlarning yirik kumush tangalariga nisbatan qo'llanilgan.

Talya (fr.) – feodal Fransiyasida asosan dehqonlardan undiriladigan asosiy soliq; T. 1439 y. da joriy etilgan , 18- asr oxirida fransuz burjua inqilobi vaqtida bekor qilingan.

Termidor (fr.) - issiq va in'om; Fransiyada respublika kalendarining o'n birinchi oyi; yilning 9- termidorida (1794 y. 27 iyul) yirik burjuaziya tomonidan qilingan kontrrevolyutsion to`ntarish; buning natijasida yakobinchilar diktaturasi tugatildi.

Terror (lot.) - qo'rquv, jabr, dahshat; jabrlash, qo'rqiuv; zo'ravonlik siyosati, siyosiy raqiblarni jismoniy tugatishgacha borib etadigan jazo.

Tred-yunionizm (ingl.)-ishchilar va kasaba uyushma harakatida ishchilar partiyasining rahbarlik rolini inkor etuvchi, siyosiy kurashdan bosh tortuvchi va ishchilar sinfi rahbarlarini burjuaziya bilan hamkorlik qilishga olib kelgan mayda burjua oqimi. Angliya va AQSH da kasaba uyushmalarining nomi. Angliyada T.yu. birinchi marta 1824 y. da asosan malakali ishchilar o'rtasida o'zaro yordam jamiyati shaklida vujudga kelgan. 19- asr oxirida T.yu. ommaviy tashkilotga aylangan.

Tori (ingl.) - Angliyada katta yer egalari – dvoryanlar va ruhoniylarning manfaatlarini ifodalovchi siyosiy partiya; 17-asrning 70- y.larining oxiri – 80- y.larining boshlarida yuzaga kelgan. T. mamlakatda ichki reaktsion siyosat va siyosatda bosqinchilik, mustamlakachilik siyosatini amalga oshirgan. T.

hokimiyatni vigilar bilan galma-gal boshqargan. 19- asr o`rtalarida T. konservatorlar partiyasining vujudga kelishiga asos solgan.

Tortesilyas shartnomasi (1494) - Unga muvofiq Azor orollaridan g`arbda joylashgan yerlarga egalik qilish huquqi Ispaniyaga, sharqda joylashgan yerlarga egalik qilish huquqi Portugaliyaga berilgan. **Totalitar** (lot) – yaxlit, to`liq; jamiyatning hamma jabhalarini to`liq qamrab olgan hukmron g`oya, mafkura yoki siyosiy tuzimga nisbatan qo'llaniladi.

Transleytaniya – 1867 y. da tashkil topgan Avstriya-Vengriya dualistik davlatining ikkinchi nomlaridan biri bo`lib, Vengriya Transleytaniya deb atalgan, Leyta daryosining narigi tomoni degan ma'noni bildiradi.

«Uzoq stachka» -1874-1875 – yy.lardagi Pensilvaniya (AQSH) shaxtyorlari stachkasi. Shaxta egalari tomonidan ishchilarning o`zaro yordam uyushmasini tor-mor keltirish, ish haqini oshirish maqsadida ataylab uyushtirilgan ig`vo natijasida paydo bo`lgan stachka. Xo`jayinlar shaxtaga shtreykbrexerlarni olib kelib, ish haqining 10-20 foiz kamaytirilishini e'lon qildilar. Shaxtyorlar kurash boshlashlari bilanoq gubernator qo'shin yuborib stachka bo`lgan rayonni qamal qilib oldi. 6 oy davomida 7 ming shaxtyor qahramona kurash olib bordi. Biroq ochlik va mahrumlik shaxtyorlarni shaxta egasi qo`ygan shartlarni qabul qilishga majbur etdi.

Ultramontanlar (lot.) - katolitsizmdagi diniy-siyosiy oqim. 15- asrda boshlangan bu oqim namoyondalari Rim papasining cheklanmagan oliy hokimiyatga va hamma davlatlarning ichki ishlariga aralashish huquqiga ega bo`lishni talab etdilar. 19-asrning birinchi yarmida G`arbiy Yevropada markazlashgan cherkov tashkiloti; revolyutsion harakatga qarshi kurashning ta`sirchan quroli deb hisoblanuvchi reaksiyon zodagon doiralari U. g`oyasini ilgari surdilar.

Ultimatum (lot.) - oxirgi, so`nggi; xalqaro munosabatlarda bir mamlakatning ikkinchi mamlakatga muayyan muddat ichida munozara va e'tirozsiz bajarilishi shart bo`lgan qat'iy talab. U bajarilmagan taqdirda diplomatik aloqalar uziladi, urush e'lon qilinadi, qamal qilish kabi choralar amalga oshiriladi. Urushda g`olib chiqqan tomonning mag`lub bo`lgan yoki qamalda qolgan harbiy qismlarga taklif etgan qat'iy talabi. BMT ning ustavida harqaro munosabatlarda do`q yoki kuch ishlatishga qarshi e'tiroz bildirilgan.

Uniya (lot.) - ittifoq, birlashma; 1) kichik monarxiyalı davlatning bir monarx qo`l ostidagi birlashmasi. Bunda har bir davlat o`z hokimiyati va boshqaruvi organlarinin saqlab qoladi yoki birlashgan har ikkala mamlakat bir hukumdorga itoat etadi, yagona pul sistemasi, birlashgan armiya, yagona tashqi siyosat yuritadi. Masalan, Lyublin uniyasiga ko`ra, Polsha qirolichasi Yadvega Litva buyuk knyazi Yagayloga yerga tegishi tufayli ikki davlat birga qo`shilgan. 1815-1890 y. da Gollandiya bilan

Lyuksemburg birlashgan; 2) cherkov U.– pravaslov va katolik cherkovi birlashuvi. Bunda Rim papasining bosh rahbarligi tan olinadi, har ikkala cherkov aqidalari va toat ibodatlari saqlanib qoladi.

Urbanizatsiya (lot.) - jamiyatda shaharlar rolining ortishi bilan bog`liq tarixiy jarayon. U. 18- asrda yuz bergan sanoat to`ntarishidan boshlangan. 19- asrda dunyodagi shaharlarda 19,3 mln. aholi yashab, u yer kurrasidagi hamma aholining 3% ni tashkil etgan. 1900 y. ga kelib bu miqdor 224 mln. (13,6%), 1970 y.da 1399 mln. (38,6) ga etdi.

“Uchinchi reyx” (nem.)- «uchinchi imperiya», uchinchi podsholik; gitlerchi fashistik to`dalar birinchi va ikkinchi reyx (10- asrdan boshlanib, 1806 y. gacha mavjud bo`lgan, 1806 y. da Napoleon tomonidan tugatilgan, german millatining «muqaddas Rim imperiyasi» va 1871 y. dan 1918 y. gacha davom etgan German imperiyasiga taqlid qilib, o`z hukumronliklarini uchinchi reyx deb ataganlar.

“Uchlar ittifoqi” - Germaniya, Avstriya, Vengriya va Italiyaning ittifoqi, Antantaga qarama-qarshi turgan ittifoq. «U.i.» birinchi jahon imperialistik urushining boshlanishida katta rol o`ynagan. «U. i.» 1915 y.da Italiyaning Antanta tamonida turib urushga kirishi munosabati bilan tarqalib ketgan.

Fabian jamiyati – 1884 y.da Angliyada tashkil topgan bo`lib, Rimlik lashkarboshi Fabiy Maksim nomi bilan shunday atalgan.

Federalistlar - AQSH da 18- asrnig oxiri 19- asrning boshlarida siyosiy partiya; yirik savdo burjuaziyasi va plantator - quldorlarning bir qismi manfaatini ifoda etdi. F. lar AQSH ning federal hukumatini kuchaytirishga intilganlar.

Federatlar (lot.) - 1) qadimgi Rim ittifoqchilari (lotinlar va boshqalar); 2) 18- asr oxirida fransuz burjua inqilobi davrida milliy gvardiya jangchilari va ofitserlari.

Federatsiya (lot.) - ittifoq, birlashma; davlat tuzumi shakllaridan biri bo`lib, bunda bir necha davlat yuridik jihatdan ma'lum mustaqillikga ega bo`lgan holda, yagona ittifoqdosh davlatni tashkil qiladi. F.ning hududi unga kirgan davatlarning hududidan tarkib topadi. Burjuaziya F. si kapitalistlar manfaatini ifoda etib, amalda unitar qo`shma davlatga aylanib boradi (AQSH, GFR, Avstriya va boshqalar). mustaqil davatlarning birlashuvi asosida tuzilgan yaxlit davlat; ittifoq, uyushma.

Feldmarshal (nem.) – dastlab 16- asrda joriy etilgan harbiy unvon; inqilobgacha Rossiyada va ba'zi chet el mamlakatlarida oliy generallik unvoni. F. boshqa mamlakatlardagi marshalga teng. Rossiyada (1699-1917) F. unvoni imperator xonardoniga mansub bo`lgan shaxs va ayrim ajnabiy arablarga, muvafaqqiyatli urush olib borgan bosh qo`mondonga, atoqli harbiy va davlat arboblariga berilgan. Rossiyada F.A.Golovin, B.P.Shermetov, A.D.Menshikov, P.A.Rumyantsov, M.I.Kutuzov va boshqalar (hammasi bo`lib 62 kishi) F. unvoniga sazovor bo`lgan. F. unvoni Angliya va ba'zi mamlakatlarda hali ham bor.

Feldtsexymester (nem.) - 17-18-asrlarda rus va ayrim chet el armiyalarida artilleriya boshlig'i; Avstriya armiyasida generallik mansablaridan biri.

Feminizm (fr.) - kapitalistik mamlakatlarda ayollarning erkaklar bilan rasman teng huquqli bo'lishini ta'minlash maqsadini ko`zlagan burjua siyosiy oqim.

Fel'yanlar (fr.) - 1791 yilda yakobinchilar orasidagi ajralish tufayli vujudga kelgan konstitutsion-monarxiyachilik kayfiyatidagi siyosiy klub. Klub a'zolari yig'ilgan diniy orden monastiri nomi bilan atalgan. Ijtimoiy tarkibi - yirik moliyachilar, negotsiantlar, qul savdosi bilan shug'ullanuvchi kema egalari va plantatorlar, yirik yer egalari, liberal dvoryanlar, yetakchilari - M.Lafayyet, A.Barnav, A.Lamet.

Feniylar – Irlandiyaning mustaqilligi uchun kurashuvchilar.

Fligel - ad'yutant (nem.) - monarx ad'yutanti; chor Rossiyasida imperator yoki feldmarshal huzurida uning topshiriqlarini ijro etuvchi; proporshikdan boshlab palkovnikgacha bo`lgan unvonlardagi ofitserlar. 19- asr boshidan 1917 y. gacha imperator huzuridagi a'yonlarga beriladigan faxriy unvon. Boshqa monarxiyali davlatlarda (Germaniya) ham bo`lgan.

Folketing (dan.) – 1) Daniyada bir palatali parlament. Deputatlar umumiyl, to`g`ri va yashirin ovoz berish yo`li bilan 4 yilga sayylanadi. F. qonun chiqaruvchi organ bo`lib, uning qabul

qilgan qonuni qirol tomonidan tasdiqlanadi; 2) 1849-1953 yy. da F. rigstagineg ikkinchi palatasi.

Frantirer (fr.) - partizan; fransuz xalqi (1870-1871) y. larda bo`lib o`tgan frank-pruss urushi vaqtida nemis bosqinchilariga qarshi kurashgan vaqtarda va Fransiya nemis-fashist agrresorlari tomonidan okkupatsiya qilingan (1940-1944) vaqtda bosqinchilariga qarshi kurashgan partizan qismlarining jangchisi.

Fransuz Vest-Indiya kompaniyasi – J.B.Korber tomonidan 1664 y. da tashkil etilgan bu kompaniya o`z oldiga Shimoliy Amerika va G`arbiy Amerikada fransuz savdosi va mustamlakachilagini qo`llab-qo`llash vazifasini qo`ygan. F.V.I.k. Kanadada aholini joylashtirish sohasida katta rol o`ynagan. Ingliz va gollandlar bilan raqobatga bardosh bera olmagan bu kompaniya 1674 y. da tugatilgan.

«Xalq erki» - Rossiyada narodniklarning 1879 y. da tuzilgan inqilobiy terroristik tashkiloti; «X.e.» ga A.Jelyabov, A.Mixailov, S.Perovskaya va boshqalar boshchilik qilganlar. Yakka terror kurashining asosiy vositasi qilib tanlangan edi. Ular podsho Aleksandr II ni o`ldirganlar; «X.e.» 1880 y.da tor-mor qilingan.

Xartiya (yun.) - papirusdagi qo`l yozma; ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo`lgan ba'zi bir hujjatlar nomi, halq ommasining asosiy talablarini ifoda etuvchi yorliq, siyosiy hujjat. Angliyada erkinliklarning buyuk X. si; 1814 y. da

Fransiya konstitutsiyasi X. deb atalgan. Ba'zan ayrim xalqaro aktlar va bitimlar ham X. deb atalgan.

Xarakiri (yapon) - Yapon samuraylari orasida qabul qilingan (xanjar bilan qornini yorib tashlab) o`zini – o`zi o`ldirishning turi.

Xunta (isp.) - 1) Ispaniyada yig`ilish, birlashma, ittifoq; davlat ahamiyatiga ega bo`lgan, muayyaan masalalarni tuzish uchun tuzilgan komissiya; 2) Ispaniyada va ispan tilida so`zlanadigan Lotin Amerikasi mamlakatlarida turli ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va ittifoqlar nomi;

Chorizm – sarizm – Rim imperatori Gay Yuliy Sezarning nomidan olingan; ruschada sarizm, o`zbekchada chorizm deb talaffuz etilgan; Rossiyada podsho hokimiyati.

Sherif (ingl.) - Angliya, AQSH va Irlandiyada ma'muriy va sud ishlarini bajaruvchi oliy mansabdor.

Shlyaxta (polyak.) - Markaziy Yevropa (Polsha, Litva va boshqa) dunyoviy feodallarning nomi; dvoryanlarga teng. Feodal va burjua-pomoshchiklar Polshasida dvoryanlar; Sh. katta imtiyozlardan foydalangan: soliqlar va majburiyatlardan ozod etilgan, qirol saylash va uni bo`shatish, qonun loyihalarini man qilish huquqiga ega bo`lgan; mayda pomeste dvoryanlari.

Shovinizm (fr.)- burjua millatchiligining o`ta reaksiyon shakli; Napolion istilochilik siyosatining ishqibozi bo`lgan fransuz soldati Shoven nomidan kelib chiqqan. Ashaddiy millatchilik va boshqa xalqlarni taqib etish va ho`rlash, turli irq

va millat kishilar o`rtasida milliy adovat va nafratni kuchaytirish, ularni bir birlariga qarshi gij-gijlashdan iborat reaktsion siyosat; Sh. va burjua millatchiligining ko`rinishlaridan biri buyuk davlatchilik Sh. dir. Bunda davlat etakchilik rolini o`ynagan millit o`zini «oliy» millat deb hisoblaydi. Sh. siyosati boshqa millat va halqlarni qul qili shva ularni iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda kamsitishga qaratilgan.

Shtat (nem.) - davlat; AQSH, Hindiston, Lotin Amerikasining-bir qator davlatlarida federal davlatlar tarkibiga kirgan, ma'lum darajada o`z-o`zini idora etuvchi davlat – territorial birlik.

Shtatgalter (nem.) - ilgari Germaniyada viloyat, provinsiya noibi, hokim; Burgundlar so`ngra Gabsburglar sulolasiga mansub bo`lgan hukumdorlarning Niderlandiya va uning ayrim viloyatlaridagi noiblari (15-16-asrlar); 18-asr oxirigacha Gollandiya respublikasida ijro etuvchi hokimiyat boshlig`i.

Ekonomizm – Rossiya imperiyasida 19- asrning 90- y.da rus sotsial-demokratlari orasida paydo bo`lgan xalqaro opportunistik oqim shakllaridan biri. E. ishchilar harakatini faqat iqtisodiy kurash (mehnat shartnomalarini yaxshilash, ish haqini oshirish va hokazolar) bilan cheklangan harakatlar qiladi.

Ekspansiya - kengayish, tarqalish; kapitalistik davlatlarning diplomatik, iqtisodiy va harbiy metodlar bilan boshqa mamlakatlarda o`z ta'sir doirasini kengaytirish siyosati.

E. yangi huddudlarni qo`lga kiritish, o`z mollarini pullash uchun yangi bozor, kapitalni joylashtirish, xom ashyo manbalariga ega bo`lish uchun boshqa xalqlarni tutqunlikka solish maqsadini ko`zda tutgan.

Ekstremizm (fr.-lot.) - reaksiyonerlar va reformistlar tomonidan progressiv siyosat arboblariga nisbatan keskin fikr va qattiq tadbirlarning qo`llanishi, 20 –asrning ikkinchi yarmida diniy ekstremizm kabi ko`rinishlari paydo bo`lgan.

Embargo (isp.) - biror mamlakatdan turli tovar, valyutani chiqirish yoki olib kelishni man etish, shuningdek chet el davlatlariga qarashli kemalar va boshqa narsalarni ushlab qolish. E. dushman mamlakatga nisbatan iqtisodiy jazo chorasi tariqasida qo`llaniladi. Tinchlik vaqtida turli mamlakatlarga iqtisodiy va moliyaviy taziq ko`rsatish uchun E. dan foydalilaniladi.

Emigrant (lot.) – muhojir; siyosiy va iqtisodiy sabablarga ko`ra o`z mamlakatidan boshqa mamlakatga ketgan kishi; muhojirlikdagi kishi.

Emigratsiya (lot.) - muhojirlik; 1) siyosiy yoki boshqa sabablarga ko`ra majburiy yoki ixtiyoriy ravishda o`z mamlakatidan boshqa mamlakatga ko`chib borib yashash; emigratsiya bugungi kunda iqtisodiy qiyinchilik, milliy kamsitish, siyosiy quvg`inlar tufayli yuz bermoqda; 2) bunday ko`chib borish natijasida uzoq vaqt yoki doimo o`z vatanidan chetda bo`lish.

«Erkinlikning buyuk xartiyasi» - 1215 yili Angliyada qirol Ioann tomonidan imzolangan 63 moddadan iborat yorliq. Qirol huquqlarini cheklagan (asosan zodagonlar manfaatini ko'zlab), ritsarlar, erkin dehqonlar, shaharlarga ayrim yengilliklar bergan. Xartiya ingliz xalqining huquqiy ongining shakllanishida katta rol o'yagan. Buyuk Britaniya konstitutsiyasining amaldagi aktlari qatoriga kiradi.

Eshafot (fr.) - dor osti jallod kundasi.

Yakobinchilar – 1) Buyuk frantsuz burjua inqilobi davrida katta mavqega ega bo'lgan, turli qarash tarafdarlarini birlashtirgan klub. Ular o'z yig'inlarini avliyo Yakov monastirida o'tkazishgan. 1791 yilda 400ta filiali bo'lgan. Boshliqlari Mirabo va Robesper; 2) 1793 yil 2 iyundan 1794 yil 27 iyulgacha Frantsiya hukumatini boshqargan siyosiy partiya.

Yunker (nem.) - yosh dvoryanin; 1) feodal Prussiyasida katta yer egalari, dvoryan, pomeshchik; Germaniyada dvoryanlar tabaqasidan bo'lgan katta yer egasi; 2) Rossiya imperiyasida ofitserlar tayyorlovchi harbiy yoki yunkerlar bilim yurtida tarbiyalanuvchi; 3) dvoryanlarda - quyi mansabdor; oddiy jangchi yoki unterofitser.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш тўғрисидаги концепция.- Тошкент, 2002.
2. Аҳмедов Б.А. Тарихдан қисқача изоҳли луғат. - Тошкент: Ўқитувчи, 1977.
3. Бекмуҳаммедов Х.Ю. Тарих терминларининг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1986.
4. Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. - М: Наука, 1975.
5. Новая история. Авт. колл. Учебник для студентов ист. факультетов. -М: Наука, 1998.
6. Jahon tarixi (G`arb mamlakatlari 1640 – 1918 yillarda). O`quv-uslubiy qo`llanma. - Toshkent, 2002.
7. Farmonov R. F., Sodiqov O. Jahon tarixi (Yangi tarix davri – XVII – XIX asrlar). - Toshkent: O`qituvchi, 2001.
8. Hidoyatov G.A. Jahon tarixi (XIX asr oxiri - XX asr boshlari). - Toshkent: O`qituvchi, 2008.
9. Qisqacha siyosiy lug`at. - Toshkent: O`zbekiston, 1975.
10. Эргашев Ш. Жаҳон тарихи(Янги давр. 1-қисм. XVI-XVIII асрлар). – Тошкент: Ўзбекистон, 2013.

